

**ЗІ ЩИТОМ ЧИ НА ЩИТІ?:
ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ
НА СХОДІ УКРАЇНИ**

**Київ
2016**

УДК 341.232.7+343.9
ББК 66.061.461
З 59

*Це видання друкується за фінансової підтримки Уряду Швеції.
Думки, висновки та рекомендації, представлені у цій публікації,
є особистою позицією авторів та упорядників та не обов'язково
відображають офіційну позицію Уряду Швеції*

Авторський колектив:

*О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич;
за заг. ред. А. П. Буценка*

З 59 **Зі щитом чи на щиті? : захист культурних цінностей
в умовах збройного конфлікту на сході України/**
О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль, О. А. Мартиненко,
М. Г. Статкевич; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гель-
сінська спілка з прав людини. – К., КИТ, 2016. – 72 с.: з іл.
ISBN 978-966-2279-59-7

Видання присвячене комплексному аналізу захисту культурних цінностей в умовах у ситуації збройного конфлікту на сході України. Надана міжнародно-правова характеристика Гаазької конвенції 1954 року та Протоколу I до неї й проаналізована практика їх застосування. На підставі дослідження відкритих джерел та проведеного власного моніторингового візиту визначено проблемні питання стану захисту культурних цінностей на сході України.

УДК 341.232.7+343.9
ББК 66.061.461

ISBN 978-966-2279-59-7

© О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль,
О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич, 2016
© Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2016

ЗМІСТ

Передмова	4
Міжнародно-правова характеристика Гаазької конвенції 1954 року та Протоколу I до неї й практика їх застосування	5
2. Правове регулювання захисту культурних цінностей в Україні у випадку збройного конфлікту	29
3. Збройний конфлікт та стан захисту культурних цінностей на сході України	35
4. Результати моніторингового візиту Української Гельсінської спілки з прав людини «Захист культурних цінностей під час збройного конфлікту»	58
Висновки та рекомендації	64
Додатки	66

ПЕРЕДМОВА

Анексія Автономної Республіки Крим, здійснена Російською Федерацією на початку 2014 року та початок збройного конфлікту на сході України підняли на поверхню багато проблем – захист цивільного населення та цивільних об'єктів від нападів, захист дитинства, гуманітарні проблеми, захист права на мирне володіння власністю. Однак, не менш важливим є питання захисту «душі» народу – його культурних надбань, досягнень у галузі знань. Наразі під загрозою виявилися тисячі пам'яток культурної спадщини, які відображають історію багатьох етносів, що у різні часи проживали на території Кримського півострова та сходу України.

Актуальності завданню захисту культурних цінностей додає їх невідомість у випадку знищення і значущість не просто для однієї людини, населеного пункту або району, а для всієї країни та людства у цілому. Та чи захищені об'єкти культури міжнародним та національним законодавством у разі виникнення збройного конфлікту? Наскільки готовою виявилася наша держава до їх збереження?

Відповіді на ці та інші питання спробували знайти автори та експерти, що працювали над цим дослідженням. У ньому вашій увазі пропонується аналіз Гаазької конвенції 1954 року та Протоколу I до неї, а також практика їх застосування. Вивчення відкритих джерел, проведення власної моніторингової місії, опитування працівників установ культури та науки дозволили задокументувати найбільш характерні випадки спричинення шкоди культурним об'єктам, визначити проблемні питання стану захисту культурних цінностей на сході України, хоча б первинно оцінити межі завданої їм шкоди та спроможності уряду вплинути на мінімізацію наслідків таких втрат.

Ми сподіваємося, що наданий аналіз проблем та розроблені рекомендації стануть у нагоді органам влади під час напрацювання стратегічних документів та програм у сфері захисту прав людини у контексті проведення АТО.

Українська Гельсінська спілка з прав людини висловлює щире подяку експертам, що брали участь у підготовці цього дослідження. Крім того, ми вдячні громадським інституціям та місцевим ініціативам за надану інформацію.

Окрему подяку висловлюємо Уряду Швеції, який надав фінансову допомогу для підготовки цього видання.

Аркадій БУЩЕНКО,
виконавчий директор УГСПЛ

1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ 1954 РОКУ ТА ПРОТОКОЛУ І ДО НЕЇ Й ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року – головний міжнародний договір у сфері захисту культурних цінностей від небезпек збройних конфліктів. Вона є, за влучним виразом Дж. Бома, колишнього помічника Генерального секретаря ЮНЕСКО, Червоним Хрестом для пам'ятників та музеїв під час війни¹. Незважаючи на значну кількість положень Конвенції, що серйозно та небезпідставно критикуються, лише вона має достатній рівень універсальності, щоб слугувати орієнтиром зведеної волі держав із забезпечення захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом. Відносно недавня ратифікація Сполученими Штатами Америки Конвенції 1954 року та повідомлення про такий намір зі сторони Великобританії² підтверджує факт її сприйняття як загальноновизнаного універсального зводу норм із захисту культурних цінностей. Хоча, за висновками більшості дослідників, II Протокол 1999 року значно якісніше та прогресивніше врегульовує питання захисту культурних цінностей, однак порівняно низький рівень його підписання та ратифікації демонструє неготовність держав підтримувати положення нового договору порівняно із закріпленими в Конвенції 1954 року. Інші ж МГП договори другої половини ХХ – початку ХХІ століття лише опосередковано торкаються питання захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Все це, за вдалим висловом виконавчого директора Фонду Анрі Дюнану Д. Томана, дає змогу називати Конвенцію «універсальним кодексом норм із захисту культурних цінностей»³.

Преамбула документу містить нагадування про нещодавні війни, які завдали шкоди культурним цінностям, узгоджену думку про універсальність культурних цінностей, їх важливість для всього світового співтовариства, а також посилання на попередні гуманітарні договори: Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років, Вашингтонський пакт 1935 року. Таке посилання є позитивним юридичним прийомом демонстрації послідовності розвитку міжнародного гуманітарного права. Про це йдеться, зокрема, у заяві, прийнятій на Міжнародній конференції з захисту жертв війни 1993 року, де делегаціями 160 держав відзначалася важливість укріплення універсального характеру міжнародного гуманітарного права шляхом підтвердження наступності міжнародних актів відносно попередньо прийнятих.⁴

Заключний шостий пункт Преамбули констатує бажання держав-учасниць вжити всіх можливих заходів на захист культурних цінностей. Таким чином, визначається мета договору та вказується на переважання міркувань про захист культурних цінностей над усіма іншими можливими цілями. У Преамбулі вдалося відстояти «чистоту» ідеї захисту цінностей – із неї було видалене вміщене в проєкті ЮНЕСКО формулювання «з урахуванням вимог військової необхідності». На справедливу думку делегата від Греції Т. Еустадіадеса, наявність такого формулювання у Преамбулі сприяла б регресу у впорядкуванні цієї сфери міжнародного права⁵.

¹ I Vernon M. Common Cultural Property: The Search for Rights of Protective Intervention / M. Catherine Vernon // Case Western Reserve Journal of International Law. – 1994. – № 26. – P. 12.

² I G. Carducci. Ochrona dziedzictwa kultury na wypadek konfliktu zbrojnego z perspektywy 50 lat funkcjonowania konwencji Haaskiej // Dziedzictwo kultury wobec zagrożeń wojny i pokoju. – Warszawa. – 2004. – s. 23.

³ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

⁴ I Международная конференция по защите жертв войны. 30 августа – 1 сентября 1993 года. Заключительная декларация // Международный журнал Красного Креста. – 1996. - № 8. – с. 82.

⁵ I Records of the Conference convened by the UNESCO, held in The Hague from 21 April to 14 May 1954. – Staatsdrukkerijen Uitgeverubedruif. – 1961.

Охорона та повага до культурних цінностей. Захист культурних цінностей за Конвенцією складається з їх охорони та поваги до них. Д. Томан вказує на те, що охорона передбачає позитивні зобов'язання сторін, а повага – негативні (тобто, утримання від дій)⁶. Хоч у більшості випадків такий поділ є справедливим, проте, як відмічає К. Дж. С. Форрест, серед зобов'язань з поваги зустрічаються й позитивні⁷. Ч. 3 ст. 4 вказує на те, що Договірні Сторони, якщо це необхідно, повинні припинити будь-які акти крадіжок, грабежу або незаконного присвоєння культурних цінностей. Це зобов'язання вимагає від держав активних дій, тобто, за своєю суттю, є позитивним. Н. А. Потапова у свою чергу говорить, що повагу як утримання від дій слід розглядати в широкому розумінні, тобто в такому, яке включає як власне утримання, так і дії з забезпечення утримання іншими акторами⁸.

Охорона, відповідно до ст. 3 договору, полягає у довоєнній підготовці культурних цінностей державами-учасницями на власній території від можливих негативних наслідків збройного конфлікту. У статті покладено вибір заходів, що мають бути вжиті на розсуд договірних сторін Конвенції. Їх прикладами, виходячи із тексту конвенції та практики держав, можуть бути: створення укриттів для рухомих культурних цінностей; їх реєстрація; реєстрація центрів концентрації культурних цінностей та нерухомих культурних цінностей особливого значення; розміщення розпізнавальних знаків на культурних цінностях; створення спеціальних підрозділів чи посад у військових частинах, у сферу повноважень яких входила б турбота про культурні цінності; вжиття спеціальних заходів архітектурного характеру (для попередження і полегшення боротьби із пожежами, руйнуваннями); створення необхідних резервів матеріалів, що використовуються в разі евакуації культурних цінностей та планів такої евакуації; створення цивільних служб, що на випадок збройного конфлікту здійснювали б необхідні захисні заходи; просвіта в галузі міжнародного гуманітарного права в лавах військовослужбовців та працівників культури.

Під час конференції висувалася також ідея щодо доповнення статті положенням про формування недержавних організацій, метою яких була б підтримка зусиль урядів із захисту культурних цінностей і які б володіли необхідними ресурсами для цього⁹. На даний момент такі організації існують в Австрії та Швейцарії, проте ідея не стала загальноприйнятною.

Невикористаною залишилася пропозиція Іспанії щодо формулювання ст. 3, яка стосувалася створення спеціального фонду, із якого можна було б дотувати уряди у випадку необхідності термінового вжиття заходів з охорони¹⁰. Такий фонд згодом був створений у рамках Конвенції 1972 року про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, а пізніше й Конвенцією 2003 року про охорону нематеріальної культурної спадщини. Враховуючи той факт, що багато держав (серед них і ті, початок збройних конфліктів у яких є досить вірогідним) не мають матеріальної змоги належним чином вжити заходів у мирний час для забезпечення відповідного рівня охорони культурних цінностей, створення спеціального Фонду, на нашу думку, є не лише бажаним, але й нагально необхідним.

Зобов'язання з поваги до культурних цінностей за ст. 4 Конвенції полягають у: забороні використовувати ці цінності, споруди з їх захисту та безпосередньо прилягаючу місцевість в цілях, що можуть призвести до їх руйнування; утриманні від ворожих та репресивних дій проти культурних цінностей. Частина 2 статті містить застереження про військову необхідність. К. Дж. С. Форрест вказує на те, що необхідність в *jus in bello*, розвиваючись із необхідності в *jus ad bellum*, прийняла форму військової необхідності¹¹.

⁶ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109

⁷ C. J. S. Forrest. The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property During Armed Conflicts // 37 Cal. W. Int'l L.J. 177. – 2007. – p. 13.

⁸ Потапова Н.А. Международно-правовые проблемы охраны культурных ценностей и законодательство Российской Федерации: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.10 : Москва, 2001. – 171 с.

⁹ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

¹⁰ Records of the Conference convened by the UNESCO, held in The Hague from 21 April to 14 May 1954. – Staats drukkerijen Uitgevrubedruif. – 1961.

¹¹ C. J.S. Forrest. The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property During Armed Conflicts // 37 Cal. W. Int'l L.J. 177. – 2007. – p. 13.

Таким чином країни перетворили колишнє обґрунтування необхідності вживання військових заходів в інструмент, що допомагає підтримувати баланс між досягненням військової переваги та захистом цивільних об'єктів. Військова необхідність не може слугувати виправданням для завдання будь-якого рівня шкоди культурним цінностям під час військових дій. Обов'язковим є й дотримання принципу пропорційності¹², тобто військова перевага, яку сторона конфлікту планує здобути, має бути значною, необхідною та недосяжною у інший спосіб.

Завдяки пропозиції, внесеній представниками Швейцарії, Франції, Нідерландів та Бельгії до попереднього проекту Конвенції, з нього було вилучено територіальне обмеження дії ст. 4 (початковий проект містив норму про повагу до цінностей на території однієї із Договірних Сторін – учасника конфлікту)¹³. Таким чином було досягнуто необхідної для ефективного захисту культурних цінностей відмови від принципу територіальності. Варто згадати рішення ізраїльського Високого суду справедливості у справі Хес проти Командира ізраїльських військових сил на Західному березі, де судом було підтримано наказ про перебудову військових структур таким чином, щоб зробити неможливим ураження старого міста Єрусалиму в разі військової атаки¹⁴. У рішенні по іншій справі – *Candu v. Minister of Defence* – Верховний суд справедливості Ізраїлю заборонив побудову нової споруди на приватній території, що, втім, уміщувала частину древніх басейнів царя Соломона (цим рішенням відмінявся дозвіл попередньо виданий йорданським судом). Цей же суд, у справі *Shikhrur v. Military Commander of the Judea and Samaria Region* постановив, що спори щодо культурних цінностей на окупованій Ізраїлем території повинні розглядатися в ізраїльських судах, адже йорданські суди не вживають необхідних заходів для попередження порушень. Якби територіальне застереження було збережене у статті 4, цілком імовірно, що ситуації на кшталт ізраїльсько-йорданської не вирішувалися б на користь культурних цінностей (приведені рішення судів стосувалися окупованої території).

Хоча зараз і важко уявити ефективне використання культурного об'єкту у стратегічних військових операціях чи у побудові військової стратегії, проте, такий культурний об'єкт як історичні фортеці, навіть у наш час можуть слугувати суттєвим підґрунтям наземних військових операцій. З історії знаємо, що руйнування фортеці Люксембургу було пов'язано зі здобуттям князівством за Лондонським договором 1867 року статусу нейтральної держави. Фортеця ж була прирівняна до зброї, а її існування в нейтральній державі – неможливе. Відомий приклад колишньої столиці Тевтонського ордену Мальборк, яку Гітлер вирішив зробити символом опору німецьких військ. Його взяття затягнулося майже на місяць і на конкретній ділянці фронту уповільнило просування радянського війська. Саме через сильний опір фортеця була практично повністю зруйнована. Сучасний об'єкт ЮНЕСКО Мальборк – це середньовічний замок, побудований у другій половині ХХ століття. Абатство Монте-Касіно в Італії складало частину лінії Густава – надії фашистської Італії на зупинку військ союзників. Приклад Монте-Касіно дає змогу Р. О'Кіфі спеціально відмітити, що стаття 4 передбачає й заборону інтеграції культурних об'єктів у захисні смуги¹⁵.

Ч. 3 ст. 4 Конвенції, серед іншого, забороняє привласнення культурних цінностей, що знаходяться на території іншої договірної сторони. Таке формулювання, як продемонструвала історія, не є ідеальним із точки зору охоплення всіх можливих ситуацій посягання на культурну спадщину певної держави. Так, під час Суецького конфлікту 1956 року Єгиптом було реквізовано колекцію Французького інституту східної археології, що знаходився в Каїрі. Тобто формально Єгипет привласнив культурні цінності не на території іншої договірної сторони і не порушив ч. 3 ст. 4. Таким чином, більш бажаним видається використання в документі прив'язки не до території, а до власності: заборона крадіжки, грабежу, присвоєння повинна стосуватися власності, що не належить Договірній стороні.

¹² J. Gardam. *Twin Terms Jus ad Bellum / Jus in Bello* // 320 Int'l Rev. – RedCross. – № 553. – 1997.

¹³ Records of the Conference convened by the UNESCO, held in The Hague from 21 April to 14 May 1954. – StaatsdrukkerijenUitgeverubedruif. – 1961.

¹⁴ Yoav Hess v. IDF WestBank Military Commander, H.C.J. : Supreme Court of Israel, Judgment 4 March 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/w0w49c>.

¹⁵ O'Keefe, Roger. *The protection of cultural property in armed conflict*. Cambridge University Press. – 2006. – p. 124.

Ефективність положення ч. 3 залежить і від наявності адекватного національного законодавства у сфері охорони та поваги до культурної спадщини. Адже переміщення культурних цінностей, які не потрібні державі і не охороняються нею, важче визнати таким, що здійснене з порушенням зобов'язань за Конвенцією 1954 року. Підстави для такої точки зору знаходимо, зокрема, у практиці американських судів у ряді справ, як то: Уряд Перу проти Джонстона¹⁶, США проти МакКлейна¹⁷ та ін. Дж. Меррімен стверджує, що якщо країна не турбується про культурні цінності, значить вона не визнає їх такими¹⁸.

Цікавим прикладом винахідливого застосування ст. 4 Конвенції, що дозволило посилити захист культурних цінностей у контексті поваги до них, є захист Ангора під час конфлікту в Камбоджі. Так, у храмі знаходилося більше 3000 пораниених та хворих, яким надавалася медична допомога. Таким чином, окрім положень Гаазької конвенції 1954 року, храм підпадав під дію положень Женевської конвенції 1949 року про захист цивільного населення під час збройного конфлікту¹⁹. Звісно ж, таке дублювання захисту виникло стихійно, але цікаво, що про можливість поєднання захисту цінностей і цивільного населення говорив ще на початку ХХ століття Ж. Сен-Поль. Його міркування матеріалізувалися в проекті міжнародного договору про захист культурних цінностей, що називався «Женевські місця».

Захист культурних цінностей в умовах окупації. Ст. 5 договору, що регулює поведінку договірних сторін під час окупації, встановлює обов'язок участі держави-окупанта в заходах з охорони культурних цінностей. Така участь відбувається у співпраці з національною владою та запланована компенсувати нездатність «влади без сили» здійснювати необхідні охоронні заходи. Проте у випадку екстреної необхідності та неможливості національної влади окупованої території брати участь у втіленні в життя охоронних заходів, держава-окупант може вживати найнеобхідніших із них самостійно. Р. О'Кіфі вказує на те, що авторів положення статті надихнув приклад Офісу військового уряду (*Office of Military Government*), що існував на території Німеччини в американській зоні окупації²⁰. Тією ж ст. 5 на національну владу покладено обов'язок інформувати членів рухів опору про необхідність притримуватися положень Конвенції щодо поваги до культурних цінностей. Кожна із частин статті містить застереження «якщо це можливо». Вважаємо, що у цьому випадку таке застереження не несе яскраво негативного відтінку; воно виглядає логічним у контексті обмеженості ресурсів, часу, персоналу, інших факторів під час збройного конфлікту. Така точка зору підтверджується зокрема тим, що під час дипломатичної конференції в Гаазі формулювання ст. 5 не викликало зауважень²¹.

Прийняті на ІХ пленарному засіданні ЮНЕСКО 1956 року Рекомендації, що визначають принципи міжнародної регламентації археологічних розкопок, розкривають ще один важливий момент, пов'язаний із зобов'язаннями держави-окупанта. Згідно з Рекомендаціями, держави-члени ЮНЕСКО повинні утримуватися від археологічних розкопок на території, яка ними окупована²². Незважаючи на «м'якість» формулювання, важко уявити ситуацію, в якій держава-окупант змогла б обґрунтувати необхідність проведення розкопок, відійшовши від букви Рекомендації та духу Конвенції 1954 року. Ілюстрацією важливості проблеми є події, що відбувалися за війною між Ізраїлем та коаліцією з Єгипта, Сирії, Йорданії, Іраку та Алжиру 1967 року. Закінчення так званої Шестиденної війни на Близькому Сході вилилося в окупацію території Східного Єрусалиму і втручання Ізраїлю в археологічні розкопки. ЮНЕСКО домоглася їх при-

¹⁶ *Government of Peru v Benjamin Johnson and others (Peru v. Johnson)* : United States District Court, C.D. California, Judgment 29 June 1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.leagle.com/decision/19891530720Fsupp810_11393.xml/GOVERNMENT%20OF%20PERU%20v.%20JOHNSON/
¹⁷ *United States v. Patty McCLAIN, Mike Bradshaw, Ada Eveleigh Simpson and William Clark Simpson*: United States Court of Appeals, Fifth Circuit, Decision 23 April 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/U5Mvvl>

¹⁸ Merryman, J.H. *The Public Interest in Cultural Property* // *California Law Review*. – 1989. – No. 77. – p. 11.

¹⁹ Д. Томан. *Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта*. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

²⁰ O'Keefe, Roger. *The protection of cultural property in armed conflict*. Cambridge University Press. – 2006. – p. 124.

²¹ *Records of the Conference convened by the UNESCO, held in The Hague from 21 April to 14 May 1954*. – Staats drukkerjen Uitgevrubedrufl. – 1961.

²² Lyndel V. Proff, P.J. O'Keefe. *Law and the Cultural Heritage*. Vol 1: *Discovery and Excavation*. – Abington: Professional Books. – 1984. – p. 232.

пинення завдяки неодноразовим зверненням до Ізраїлю з вимогою про недопустимість зміни традиційного вигляду або культурного та історичного характеру культурних об'єктів, серед яких і місця археологічних розкопок²³.

Проблема проведення археологічних розкопок на окупованій території може виникнути в ситуації невизнання окупації державою, що її здійснює. Так, Російська Федерація, всупереч загальносвітовій позиції, називає окупацію Кримського півострову цесією, а тому проведення російськими вченими розкопок у Криму не є, із її точки зору, порушенням міжнародного права.

Імплементация положень Гаазької конвенції в національне законодавство. Як і інші гуманітарні конвенції, Гаазька конвенція передбачає зобов'язання держав з імплементации її положень у військові устава та інструкції, а також по вихованню поваги до культури та культурних цінностей. Як зазначає угорський юрист Дж. Томан, слово «культура» поряд із терміном «культурні цінності» було запропоноване до включення в Конвенцію делегацією СРСР через ще свіжу пам'ять про Другу світову війну, про ті зусилля, що докладали нацистські війська для руйнування не лише матеріальних культурних цінностей, але й культури загалом²⁴. Це положення можна інтерпретувати, як натяк на те, що нематеріальні культурні цінності, про міжнародно-правовий захист яких у середині ХХ століття ще не задумувалися, також знаходяться у небезпеці у зв'язку зі збройним конфліктом та повинні користуватися хоча б мінімальним захистом.

Прогресивним положенням, включення якого також було продиктовано пам'яттю про Другу світову війну²⁵, є вміщене в ч. 2 ст. 7 зобов'язання ще в мирний час ввести до складу збройних сил служби або спеціальний персонал, відповідальний за збереження культурних цінностей.

Режим спеціального захисту культурних цінностей. Ст. 8 Конвенції, за задумом її авторів, мала стати новим і ефективним механізмом для захисту культурних цінностей, адже запроваджувала режим спеціального захисту, що за обсягом гарантій суттєво відрізнявся від загального захисту. Згідно з аналізованою статтею, обмежена кількість укриттів, призначених для збереження рухомих цінностей (таке формулювання, між іншим, позбавляє захисту музеї, де концентруються культурні цінності на перманентній, а не тимчасовій, як в укриттях, основі), центри концентрації культурних цінностей та нерухомі культурні цінності особливого значення можуть користуватися спеціальним захистом та повинні бути занесені в Міжнародний реєстр культурних цінностей, що знаходиться під спеціальним захистом. Як влучно відмічає Р. О'Кіфі, формулювання «обмежене число укриттів», що мало не допустити внесення до списку надто великої кількості об'єктів, виявилось іронічним та *de facto* відображає сучасну ситуацію із використанням реєстру з метою захисту культурних цінностей²⁶.

У ч. 1 ст. 8 Конвенції 1954 року закладені умови, за яких той чи інший об'єкт може бути внесений до Списку: *знаходження на достатній відстані від індустріального центру або будь-якого важливого військового об'єкту, що є уразливим пунктом; невикористання в військових цілях*. Якщо друга умова зрозуміла та логічна, то перша, як вважає більшість дослідників Конвенції, – причина тотального ігнорування інструменту спеціального захисту державами-учасницями договору. Недостатньо зрозумілим є питання відстані, на якій повинен розташовуватись об'єкт, що захищається від індустріального центру чи військового об'єкту. Оціночний характер вимоги утруднює її сприйняття державами, а, отже, і внесення об'єктів до реєстру. Дж. Томан вказує на те, що достатня відстань визначається для кожного конкретного об'єкту окремо²⁷. С. Е. Нахлік нагадує про положення, що існувало у Проекті конвенції про захист історичних будівель та витворів мистецтва, підготовленому Міжнародним бюро музеїв 1938 року, і стосувалося від-

²³ Акуленко В.І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементация у внутрішньому праві України. – Київ: Юстиніан. – 2013. – с. 116.

²⁴ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

²⁵ Николас Л. Похищение Европы. Судьба европейских культурных ценностей в годы нацизма / Николас Л. [пер. с англ. С. А. Червонной]. – М.: Логос, 2001. – с. 89.

²⁶ O'Keefe, Roger. The protection of cultural property in armed conflict. Cambridge University Press. – 2006. – p. 9.

²⁷ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

стані, на якій повинні були знаходитися укриття для культурних цінностей. Таку відстань пропонувалося встановити на рівні 20 км (відстань 500 м передбачалася для центрів концентрації цінностей) від найбільш імовірного театру військових дій²⁸. Проект Сен-Поля «Женевські місця» передбачав охорону найбільш культуро-сконцентрованих міст. Демілітаризований радіус пропонувалося встановити в 10 км. СРСР у доповіді ЮНЕСКО відмітив, що центри концентрації культурних цінностей знаходяться у країні в таких містах як Москва, Ленінград, Київ, Рига, Таллінн, що одночасно є й індустріальними центрами, а тому це перешкоджає внесенню об'єктів до Реєстру²⁹. Схожі зауваження звучали й з уст представників Об'єднаного Королівства щодо неможливості внесення до Реєстру Вестмінстерського абатства, представників інших держав. Ця позиція ілюструє проблеми, пов'язані з формулюванням умови надання спеціального захисту культурним об'єктам. Як зазначає Р. О'Кіфі, навіть сучасна, недослівна трактовка індустріального центру (в дусі Консультативного рішення МС ООН у справі про легальність використання ядерної зброї, де визнається звичаєвою норма про обов'язковий поділ об'єктів на цивільні та військові під час бомбардування) як індустріальної будови (*industrial installation*) не знімає проблему ефективності ст. 8, адже існують й інші вимоги до об'єктів Реєстру³⁰.

Недоліком ч. 1 ст. 8 є згадка про уразливі пункти, що, на думку делегацій США та Франції, було відображенням військової тактики в договорі, замість турботи про збереження культурних цінностей. Ч. 2 та 5 ст. 8 Конвенції встановлюють два винятки, коли порушення вимог ч. 1 не позбавляє об'єкт можливості бути внесеним до Реєстру та користуватися спеціальним захистом. Так, згідно з ч. 2 ст. 8 маємо таке: якщо укриття сконструйоване таким чином, що скоріше за все бомбардування не зможе завдати йому шкоди, воно може користуватися спеціальним захистом навіть тоді, коли не виконуються вимоги попереднього пункту статті. Ч. 5 декларує можливість надавати культурним цінностям спеціальний захист у випадку, якщо сторона договору зобов'язується не використовувати в військових цілях об'єкти, що знаходяться поряд. У такому випадку одностороння заява договірної сторони, як це зазначалося у справах про випробування ядерної зброї (Австралія проти Франції та Нова Зеландія проти Франції) та у справі про делімітацію кордону (Буркіна-Фасо проти Малі), є міжнародним зобов'язанням, порушення якого є актом проти міжнародного права.

Процедурні правила формування та ведення Списку, надання спеціального захисту культурним цінностям встановлені в Виконавчому регламенті Гаазької конвенції. Згідно зі ст. 12 Регламенту, Міжнародний реєстр культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом, ведеться Генеральним директором ЮНЕСКО французькою мовою. Його копії знаходяться у Генерального секретаря ООН та у держав-учасниць Конвенції. Реєстр формується із розділів, кожний з яких відведено окремій країні. У рамках розділу виокремлюються три підрозділи: укриття, центри концентрації культурних цінностей та інші нерухомі культурні цінності. Заяви Генеральному директору про надання певному об'єкту спеціального захисту можуть подаватися державою-власницею цінностей або державою-окупантом. У заяві зазначається місце розташування об'єкту та обґрунтовується його відповідність вимогам статті 8 Конвенції. Після отримання заяви Генеральний директор ЮНЕСКО поширює її серед інших країн-учасниць договору. На пропозицію по внесенню тих чи інших культурних цінностей до Реєстру в порядку, передбаченому ст. 14 Регламенту, у чотиримісячний термін може бути подане заперечення договірною стороною. Підставою для цього заперечення може бути невизнання об'єкту культурною цінністю в розумінні ст. 1 Конвенції, а також невиконання вимог ст. 8 щодо розташування культурного об'єкту. Втім, як свідчить практика, держави, розширено трактуючи ці підстави, можуть блокувати внесення цінностей до Реєстру і з інших причин. Так, заява зроблена 1972 року Кхмерською республікою щодо внесення до Реєстру Ангкор-Вата, була відхилена Кубою, Єгиптом, Румунією та Югославією на тій підставі, що була

²⁸ S. E. Nahlik. *Protection of Cultural Property // International Dimensions of Humanitarian Law*. – Geneva/Paris: Henry Dunant Institute/UNESCO. – 1988. – p. 207.

²⁹ *Records of the Conference convened by the UNESCO, held in The Hague from 21 April to 14 May 1954*. – Staats drukkerjen Uitgevrubedruif. – 1961.

³⁰ O'Keefe, Roger. *The protection of cultural property in armed conflict*. Cambridge University Press. – 2006. – p. 148.

зроблена не владою, яку вищеперераховані країни визнають правомірною представляти Камбоджу³¹. За умови виникнення подібної ситуації договірною стороною Конвенції, а також Генеральний директор мають право на демарш, метою якого є відмова держави, що виказала заперечення, від цих заперечень. Передбачається крім того можливість розгляду спору щодо включення до Реєстру в порядку арбітражу.

Спрощений порядок внесення (без очікування вирішення питань із запереченнями) до Реєстру можливий у випадку, коли сторона, що подала заявку на внесення своїх культурних цінностей до Списку, стає учасницею збройного конфлікту. Прискорена процедура внесення встановлена Регламентом і для імпровізованих укриттів, що створюються за нагальної в них потреби та реєструються за посередництва Генерального комісара з культурних цінностей.

Запис щодо внесення культурних цінностей до Реєстру набирає чинності через 30 днів після відправки завірених копій реєстру із новим записом Генеральному секретарю ООН та всім сторонам Конвенції.

Внесення можливе згідно з заявою сторони, що вносила культурну цінність до Реєстру, а також у випадку денонсації конвенції відповідною державою та в ситуаціях, коли умови для внесення у спрощеному порядку минули, а згоди щодо відкликання заперечень досягнути не вдалося.

На даний час до Міжнародного реєстру культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом, внесено лише 3 укриття (укриття в Зандвоорті, і Маастріхті (Нідерланди); Оберрідер-Штоллен (Німеччина) та один центр концентрації культурних цінностей (Ватикан). Ще три об'єкта, що певний час знаходились у списку, були згодом відкликані урядами Австрії та Нідерландів.

Деякими вченими висловлюється неоднозначна позиція щодо співвіднесення Міжнародного реєстру культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом, та Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що був заснований Конвенцією 1972 року про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини. Пропонується за допомогою спеціальної поправки до Конвенції 1954 року надати статус спеціального захисту об'єктам, внесеним до Списку всесвітньої спадщини³². Питання дискутується не лише на теоретичному рівні, але й на практичному. Так, подібне обговорювалося на сімнадцятій сесії з удосконалення Конвенції 1972 року в Парижі. Згодом на сесії в Картахені (Колумбія) 1993 року було внесено зміни до Оперативного керівництва з виконання Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, згідно з якими вказувалося на необхідність більш тісної кореляції між діяльністю на основі Конвенцій 1972 та 1954 років³³. Директор Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на цій же сесії заявив про необхідність розробки нових механізмів, за допомогою яких з'явилася б можливість захищати культурну спадщину під час збройних конфліктів на основі Конвенції 1972 року³⁴. Незважаючи на вищесказане, така ідея хоч і має раціональне зерно в тому сенсі, що звертає увагу на значення «цивільного» списку культурної спадщини для гуманітарного права, однак навряд чи може бути реалізована. Станом на 3 жовтня 2015 року Список всесвітньої спадщини складався з 834 культурних та змішаних об'єктів (крім того, у ньому знаходилося 197 природних об'єкти, що не можуть підпадати під захист Конвенції 1954 року)³⁵. Надати всім цим об'єктам спеціальний захист не лише нереально, але й, напевно, не корисно для забезпечення максимального позитивного ефекту дії захисних норм. Нереальність зумовлюється тим, що більшість об'єктів Списку не відповідають вимогам, установленим Конвенцією 1954 року для об'єктів зі спеціальним захистом. Шкідливість же, на нашу думку, полягає в розпорошеності захисту у випадку, коли така значна кількість об'єктів його отримає. Видається можливим та реальним не стільки

³¹ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

³² S. E. Nahlik. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague 1954: general and special protection // La protezione internazionale dei beni culturali. – Rome. – Fondazione Europea Dragan. – No 35. – p. 100.

³³ Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. World Heritage Committee, Seventeenth session [Електронний ресурс] // UNESCO. – 1993. – Режим доступу : <http://whc.unesco.org/archive/1993/whc-93-conf002-14e.pdf>.

³⁴ Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. World Heritage Committee, Seventeenth session [Електронний ресурс] // UNESCO. – 1993. – Режим доступу : <http://whc.unesco.org/archive/1993/whc-93-conf002-14e.pdf>.

³⁵ World Heritage List [Електронний ресурс] // UNESCO official web site. – Режим доступу : <http://whc.unesco.org/en/list>.

конвенційна прив'язка Списку до Конвенції 1954 року, скільки закріплення на національному рівні у військових статутах, доктринах і т. п. положення про особливу увагу до культурних цінностей зі Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО під час збройного конфлікту та про розгляд офіцером старшого офіцерського складу питання про проведення військових та пов'язаних із військовими операцій, які можуть завдати шкоди згаданим цінностям. Подібне положення, вміщене, наприклад, у Рекомендацію ЮНЕСКО, на наш погляд, не було б сприйняте відверто негативно міжнародним співтовариством. Накладаючи таку пропозицію на реальну практику ЮНЕСКО, слід зазначити, що вже зараз ця організація, у разі збройних конфліктів намагається отримувати від ООН мандат на місії до зон конфліктів задля розгляду, серед іншого, питання про можливе внесення в рамках спрощеної процедури об'єктів зі Списку всесвітньої спадщини до одного з «військових» списків ЮНЕСКО³⁶. На додачу звернемо ще раз увагу на думку про існування звичаєвої норми міжнародного права щодо особливо шанобливого ставлення під час збройного конфлікту до об'єктів із Списку всесвітньої спадщини.

Культурні цінності, внесені до Міжнародного Реєстру, згідно з ст. 9 Конвенції, користуються імунітетом від будь-якого ворожого акту, направлено проти них. Сторони Конвенції також зобов'язуються утримуватися від використання цінностей та близьких до них ділянок у військових цілях. Н. А. Потапова вказує на те, що шкоду культурним цінностям можуть завдати не лише ворожі акти, але й цілком мирні, що тим не менше створюють небезпеку об'єктам у зоні їх здійснення. Прикладом такого акту є рятувальні роботи³⁷. Таким чином, реальний імунітет буде досягнуто тільки за умови розширеної трактовки положення, що забороняє не лише ворожі акти, але й «будь-які акти, що можуть призвести до їх руйнування чи пошкодження»³⁸.

Одним із найбільш дискусійних положень Конвенції є ст. 11, у якій викладено умови позбавлення гарантованого попередніми статтями імунітету для культурних цінностей під спеціальним захистом. Через позицію так званих реалістів, на Гаазькій конференції статтю попереднього проекту, підготовленого ЮНЕСКО, було значно змінено. У ній втілилося не лише застереження про військову необхідність (делегат від Великобританії стверджував, що існування застереження про військову необхідність для цінностей під загальним захистом породжує неможливість залишення положення про об'єкти зі спеціальним захистом без такого застереження)³⁹, але й застереження про взаємність. Військова необхідність у ст. 11 постає у дещо обмеженому, та, наскільки це вдалося досягти ідеалістам, складному для застосування вигляді. Так, на відміну від статей, що гарантують загальний захист, у зазначеній статті йдеться про неминучу військову необхідність. Імунітету культурні цінності позбавляються лише на час існування такої необхідності. Для посилення ефекту від виразу «неминуча необхідність», у тексті вживається ще й словосполучення «виняткові випадки», що покликано максимально обмежити ситуації посилання на статтю. Констатувати настання неминучої військової необхідності може лише особа, що займає посаду не нижче, ніж командир дивізії або частини, що їй відповідає. Вважаємо, що це положення є найефективнішим стримуючим фактором від посилання на військову необхідність, що не носить лише лінгвістичний характер.

Застереження щодо взаємності, встановлене ч. 1 ст. 11, звільняє договірну сторону від зобов'язання визнавати імунітет культурних цінностей у випадку порушення іншою стороною конфлікту своїх зобов'язань щодо невикористання об'єкту у військових цілях. При поверховому знайомстві зі статтею може скластися враження, що таким чином культурні цінності під спеціальним захистом користуються навіть меншим його рівнем, ніж ті, що знаходяться під загальним. Проте суть положення, сформульованого в ч. 1, полягає в тому, що позбавлення імунітету в інтерпретації статті 9 Конвенції не знімає зі сторін зо-

³⁶ J. Toman. Cultural Property in war: Improvement in protection. Commentary on the 1999 Second Protocol to the Hague Convention 1954 for the protection of Cultural Property in the event of armed conflict. – Paris: UNESCO Publishing. – 2009. – p. 642.

³⁷ Потапова Н.А. Международно-правовые проблемы охраны культурных ценностей и законодательство Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10: Москва, 2001. – 171 с.

³⁸ Потапова Н.А. Международно-правовые проблемы охраны культурных ценностей и законодательство Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10: Москва, 2001. – 171 с.

³⁹ Records of the Conference convened by the UNESCO, held in The Hague from 21 April to 14 May 1954. – Staats drukkerijen Uitgeverbedruf. – 1961.

бов'язань, пов'язаних із загальним режимом захисту культурних цінностей. Таким чином, спеціальний захист слід розглядати, як надбудову, додаткові гарантії, що стримують держави від руйнування та пошкодження найбільш цінних об'єктів. Скасування цих гарантій не руйнує систему в цілому, а лише прибирає надбудову, зберігаючи обов'язковість норм, що містяться в основі.

Додатковою гарантією реалізації спеціального захисту мала стати розміщена у статті 10 *гарантія доступу до культурних цінностей під спеціальним захистом представників ЮНЕСКО для міжнародного контролю*. Р. О'Кіфі критикує цю гарантію, вказуючи на те, що єдиним міжнародним конфліктом, у якому використовувався інститут представництва в особі Генерального комісара по культурних цінностях була Шестиденна війна 1967 року між Ізраїлем з одного боку та Єгиптом, Йорданією і Сирією з іншого. Проте в силу того, що жодна із культурних цінностей цих країн не користувалася спеціальним захистом, ст. 10 не застосовувалася⁴⁰. Таким чином посилити мало використовуваний інститут спеціального захисту Конвенція 1954 року намагається за рахунок іншого мало використовуваного інституту міжнародного нейтрального представника, що не може вважатися ефективним.

Транспортування культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Глава 3 Конвенції врегулює питання транспортування культурних цінностей. Важливість нормативного визначення прийняттого для держав світу порядку транспортування культурних цінностей була яскраво проілюстрована подіями, що мали місце напередодні та на самому початку II Світової війни. Під час громадянської війни в Іспанії вдало організована евакуація цінностей із Музею Прада, інших музеїв піренейської держави дозволила зберегти унікальні колекції витворів мистецтва. Проте ця евакуація мала стихійний характер та не раз була на грані провалу через відсутність як на національному, так і на міжнародному рівні гарантій недоторканності транспорту із культурними цінностями. Більш організовано, але з іншого роду труднощами, здійснювалася евакуація в Бельгії та Нідерландах, Великій Британії та США, Франції та СРСР уже після початку світової війни⁴¹.

Глава 3 Конвенції встановлює, а Виконавчий регламент роз'яснює два види процедур, згідно з якими надається захист транспортним засобам, що використовуються винятково для перевезення культурних цінностей: звичайна та термінова процедури. Відповідно до ст. 12 зацікавлена сторона конфлікту може звернутися з запитом про надання захисту згаданим транспортним засобам. Ст. 17 Виконавчого регламенту передбачає триланкову процедуру отримання такого захисту: подача заявки Генеральному комісару по культурних цінностях із зазначенням причин перевезення та приблизною кількістю та значимістю об'єктів; розгляд заявки Генеральним комісаром та консультації з зацікавленими сторонами; надання згоди на перевезення в порядку ст. 12 та призначення Генеральним комісаром інспекторів для посвідчення «коректності» перевезень. Транспортні засоби, що використовуються для перевезення культурних цінностей, користуються абсолютним імунітетом.

Ст. 18 Регламенту містить набір норм, які гарантують захист культурних цінностей на території третьої держави (депозитарію). Встановлюється, що держава, яка виконує роль депозитарію, повинна дбати про цінності, що знаходяться в неї на зберіганні, як про свої власні (на наш погляд, таке формулювання є дуже культурно-інтернаціональним (релятивістичним) за своєю суттю). Забороняється вилучення та використання у власних інтересах власності на зберіганні.

Найбільш дискусійне положення щодо поведінки держави-депозитарію вміщено в п. «б» ст. 18. У ньому йдеться про необхідність повернення культурних цінностей після завершення збройного конфлікту. Норма не містить жодної вказівки на суб'єкт, якому ці цінності необхідно повернути і така ситуація не є випадковою. *Travaux preparatoires* демонструють, що при конструюванні формулювання у учасників Гаазької конференції виникли суперечки щодо того, чи називати прямо у статті адресата культурних цінностей (СРСР, Іспанія, Ізраїль та ін.), чи залишити лінгвістичну конструкцію в тому вигляді, у якому вона згодом і була прийнята (Італія, США, Великобританія та ін.)⁴². З одного боку, відсутність конкретного ре-

⁴⁰ O'Keefe, Roger. The protection of cultural property in armed conflict. Cambridge University Press. – 2006. – p. 9.

⁴¹ Николас Л. Похищение Европы. Судьба европейских культурных ценностей в годы нацизма / Николас Л. [пер. с англ. \ С. А. Червонной]. – М.: Логос, 2001. – с. 89.

гулювання в Регламенті дозволило прийняти статтю в її сучасному вигляді із широкими гарантіями схоронності культурних цінностей, а з іншого, залишило багато питань стосовно легітимізації права на захоплення культурних цінностей (*ius praedae*).

Проходження триланкової процедури для транспортування культурних цінностей займає досить багато часу і не завжди можливе в умовах мінливої військової обстановки. Тому Конвенцією та Регламентом у 13 та 19 статтях відповідно передбачені механізми екстреного транспортування культурних цінностей у особливих випадках. Згідно зі ст. 13 у випадках, коли культурним цінностям загрожує небезпека, якщо не вжити термінових заходів, транспортні засоби, в яких вони переміщуються, можуть бути відповідним чином позначені. Використання розпізнавального знаку неможливе на території третьої держави. Недопустиме використання ст. 13 у випадку, коли спроба надати транспорту захист у порядку ст. 12 була неуспішна.

Ч. 2 статті викладає зобов'язання Високих Договірних Сторін наскільки це можливо забезпечити повагу транспортним засобам. Це формулювання є достатньо м'яким та оціночним для учасників конфлікту. Проте, враховуючи полеміку, що точилася між ідеалістами та реалістами під час обговорення проекту конвенції, ч. 2 ст. 13 не дисонує із іншими нормами Конвенції 1954 року.

Ст. 19 Регламенту регулює питання екстреного транспортування культурних цінностей стороною окупантом. Встановлено, що у випадку, коли неможливим є виконання звичайної процедури отримання дозволу на перевезення, то воно не вважається незаконним присвоєнням у розумінні ст. 4 Конвенції в тому випадку, якщо Генеральний комісар по культурних цінностях письмово посвідчить (після консультацій зі звичайним персоналом), що обставини зробили це перевезення необхідним. Дещо незрозуміле формулювання «звичайний персонал», роз'яснює Д. Томан у своєму коментарі до Конвенції. Учений вказує, що під ним слід розуміти персонал, відповідальний перед владою країни-окупанта на певній території за збереження культурних цінностей⁴³.

Конвенційний режим транспортування культурних цінностей застосовувався лише одного разу: під час міжнародного збройного конфлікту в Камбоджі 1972 року цінності зі всесвітньовідомого пам'ятника Ангкор були переміщені до Пномпеня. На вантажівках, що перевозили об'єкти культури, було розміщено розпізнавальний знак культурних цінностей; персонал носив нарукавники, як того вимагає ст. 21 Виконавчого Регламенту⁴⁴. Пояснення такого нечастого застосування здавалося б якісно регламентованого механізму полягає в особливості об'єктів, що ним захищаються. Транспортування культурних цінностей – важка, довготривала і дорога процедура, що викликає труднощі навіть у мирний час, адже невідновний характер культурних артефактів вимагає прискіпливої уваги та ретельної роботи при їх упаковці, маркуванні і т. д. Особливо складним робить цей процес збройний конфлікт, тому куратори колекцій рухомих культурних цінностей вживають інших охоронних заходів, відмінних від транспортування в розумінні ст. 12 та 13 Конвенції.

Правовий режим транспортування культурних цінностей у Гаазькій конвенції на відміну від проекту договору вміщує ще й ст. 14, що була запропонована до внесення делегатом від Греції, для якої проблема *ius praedae* є актуальною та хвилюючою (серед іншого через більш як столітній спір з Об'єднаним Королівством про мармурові плити із Парфенону⁴⁵). Пропозиція відштовхувалася від справедливого запитання: чи на всі види транспорту, який перевозить культурні цінності, може розповсюджуватися імунітет. Текст статті підкреслює наявність імунітету у культурних цінностей та транспортних засобів, що їх перевозять, який полягає у: забороні конфіскації, взяття в якості призу та захоплення. Якщо термін «конфіскація» – сухопутний, то два інші використовуються, як правило, стосовно морської війни. Таким чином, незважаючи на те, що прямо види транспорту в конвенції не перераховані, можна стверджувати, що стаття стосується всіх способів транспортування культурних цінностей.

⁴² Records of the Conference convened by the UNESCO, held in The Hague from 21 April to 14 May 1954. – Staats drukkerjen Uitgevrubedruif. – 1961.

⁴³ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

⁴⁴ O'Keefe, Roger. The protection of cultural property in armed conflict. Cambridge University Press. – 2006. – p. 9

⁴⁵ Elgin Marbles [Електронний ресурс] // Wikipedia. – 2014. – Режим доступу : <http://goo.gl/ULreQx>

Точно та однозначно розмежувати терміни конфіскація, взяття в якості призу та захоплення видається проблематичним. Так, Д. Томан звертає увагу на те, що про конфіскацію йдеться у статтях 23 (ж) та 53 Гаазької конвенції про закони та звичаї війни⁴⁶. Вона розкривається там через ключове слово «оволодіння». Разом із тим термін захоплення автор також розкриває через оволодіння, підкреслюючи, що воно має місце під час війни на морі⁴⁷. Захоплення, тим не менше, відрізняється від конфіскації. Цей термін, у контексті збройного конфлікту на морі, перш за все стосується морського транспорту (суден), тоді як конфіскація – лише рухомої власності. Взяття в якості призу вживається як правило у двох значеннях: захоплення судна в результаті військової операції задля вирішення питання про його подальшу конфіскацію в судовому порядку або як захоплення власності з судна⁴⁸. Другий пункт статті 14 вказує на те, що ч. 1 не може ні в якому разі розглядатися, як обмеження права держав на огляд або контроль.

Розпізнавальний знак Гаазької конвенції 1954 року. Конвенція 1954 року вводить новий розпізнавальний знак, не використавши жоден із тих, що пропонувалися попередніми міжнародними договорами та їх проектами. Як створення емблеми, так і словесний її опис викликав чимало труднощів у делегатів Гаазької конференції. Їх можна консолідовано сформулювати наступним чином:

- досить багато різноманітних знаків уже було використано як у міжнародних договорах, так і у правилах дорожнього руху. Виникла проблема створення нового, але разом з тим не надто складного та легко відтворюваного знаку;

- важливим було обрання нейтрального, аполітичного та непов'язаного з жодною релігією чи філософією знаку. Показовим є знак Червоного Хреста, що був обраний для позначення персоналу МКЧХ. Незважаючи на обґрунтування його обрання даниною пам'яті та подякою А. Дюнану⁴⁹, засновнику швейцарцю, велика кількість країн відмовилися використовувати його через те, що хрест символізує християнство;

- видимість розпізнавального знаку, що на початку ХХ століття була, безумовно, основним орієнтиром для його моделювання, дещо втратила своє значення до 1954 року через зміну характеру збройних конфліктів. Окремі делегати висловлювали побоювання, що видимі з далекої відстані культурні цінності можуть слугувати орієнтирами для планування військових операцій та рекогносцировки⁵⁰. Незважаючи на це, перед затвердженням знаку проводилися дослідження, метою яких було встановлення того, наскільки розбірливим є знак за різних умов⁵¹.

Отже, ст. 16 Гаазької Конвенції наступним чином описує розпізнавальний знак: щит, загострений знизу, розділений на чотири частини синього та білого кольору (щит складається із квадрату синього кольору, один із кутів якого вписаний у загострену частину щита, і синього трикутника над квадратом; квадрат і трикутник розмежовуються з обох боків трикутниками білого кольору)*.

⁴⁶ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

⁴⁷ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109

⁴⁸ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

⁴⁹ Обрання знаку червоного хреста пояснювалося як данина Швейцарії, громадяни якої відіграли визначну роль у формуванні Міжнародного комітету Червоного Хреста. Червоний хрест на білому фоні є зворотнім за кольорами відображенням прапора Швейцарської Конфедерації. Через те, що хрест одночасно є й християнським символом, країни ісламу вважали неможливим для себе його використовувати та запропонували інший релігійний символ – червоний півмісяць. Ізраїль виразив бажання використовувати власний символ – зірку Давида, що також є й релігійним символом. Іран погоджувався використовувати символ червоного лева на фоні сонця, що сходить, проте згодом відмовився від нього на користь червоного півмісяця. Ліван хотів використовувати символ кедрового дерева. Були й інші розпізнавальні знаки, які використовувалися деякими країнами. Див.: Репецкий В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право: Підручник. – К.: Знання, 2007. – с. 78.

⁵⁰ Records of the Conference convened by the UNESCO, held in The Hague from 21 April to 14 May 1954. – Staats drukkerijen Uitgeverijbedruif. – 1961.

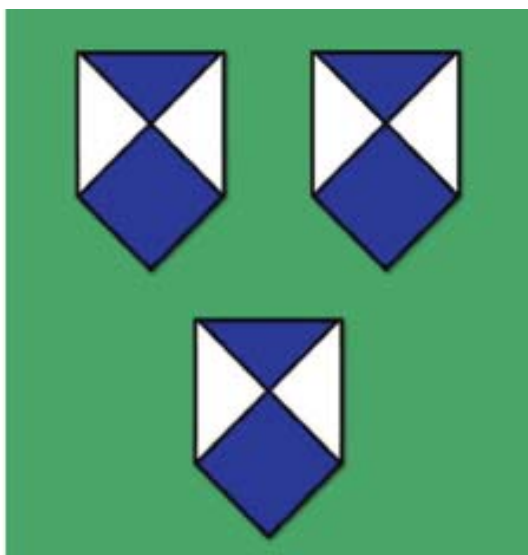
⁵¹ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

Міжнародний розпізнавальний знак «Загальний захист культурних цінностей»

Конвенція вміщує як диспозитивні, так й імперативні норми щодо використання розпізнавального знаку, які одночасно ототожнюються із видами його застосування: трикратне та однократне застосування. У ч. 1 ст. 17 йдеться про випадки, в рамках яких розпізнавальний знак використовується трикратно (у ст. ст. 10, 12 та 13 міститься припис, що зобов'язує сторони його використовувати): для позначення нерухомих культурних цінностей під спеціальним захистом, транспортних засобів із рухомими культурними цінностями та імпровізованих укриттів. Однократно знак використовується: для культурних цінностей, що не знаходяться під спеціальним захистом, осіб на яких покладено функції по контролю відповідно до Регламенту, персоналу, призначеного охороняти культурні цінності, посвідчень особи (на посвідченнях знак є невід'ємним та необхідним атрибутом, проте використання самих посвідчень не є обов'язковим).

Не допускається свавільне, не передбачене Конвенцією використання розпізнавального знаку, яке вважається її порушенням. Одночасно подібне використання розпізнавального знаку є й порушенням ст. 37 Додаткового Протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року, в якій йдеться про віроломне використання захисних знаків.

Міжнародний розпізнавальний знак «Особливий захист культурних цінностей»

* Цікавою формою позначення культурних об'єктів відзначалися часи окупації німецьких територій американськими військами після Другої світової війни. Такі об'єкти огорожувалися білою стрічкою, на їх дверях або в інших місцях вивішувалися інформаційні повідомлення про відповідальність за посягання на культурні цінності. Цей приклад важливий ще й тому, що США вирішили використати описану форму позначення попри регламентацію знаку культурних об'єктів у Пакті Періха, стороною якого ця країна була.

Неврегульованим, а тому відданим на розсуд сторін договору, є питання часу, коли культурні цінності повинні бути позначені. Видається логічним та бажаним, щоб таке позначення відбувалося не безпосередньо перед збройним конфліктом або після його початку, а ще в мирний час. Сучасні збройні конфлікти часто відрізняються своєю швидкоплинністю. Десятиденна війна в Словенії між останньою та Югославією 1991 року, війна Альто-Сенапа між Еквадором та Перу 1995 року, Каргільський конфлікт між Індією та Пакістаном 1999 року, Індійсько-Бангладешський прикордонний конфлікт 2001 року – це далеко не всі приклади сучасних збройних конфліктів, які тривали не більше місяця, а тому часу на маркування культурних цінностей після їх вибуху у держав може й не бути. Крім того, початок збройного конфлікту пов'язаний із мобілізацією людських та матеріальних ресурсів для реалізації великої кількості завдань. Маркування культурних цінностей на їх фоні ризикує бути виконане неналежним чином.

На наш погляд, конструктивна ідея, що певним чином стосується зазначеного вище питання, вміщена в Наказі Міністра культури Польщі від 1995 року, в якому йдеться про різні фази охорони культурних цінностей. Ці фази різняться кількістю часу, який мають спеціальні служби на консервацію, укриття та вивезення культурних цінностей. У жодній із фаз не йдеться про позначення культурних цінностей, адже авторам наказу видається цілком очевидною необхідність розміщення розпізнавального знаку до початку конфлікту⁵².

Зокрема, етапами захисту пам'яток є:

- запобігання і ведення підготовчих робіт – перед виникненням збройного конфлікту або кризової ситуації; (фаза запобігання);
- підвищення готовності – вводиться в період наростання безпосередньої загрози, з боку відповідних органів кризового керування, (фаза підготовки);
- реагування – під час виникнення і перебігу збройного конфлікту або кризової ситуації; (фаза реагування);
- захист і документування – після закінчення збройного конфлікту або кризової ситуації; (фаза відбудови)⁵³.

Вважаємо, що подібне розбиття на фази є корисним досвідом та повинно застосовуватися в національних інструкціях по реалізації Конвенції 1954 року. Польська система може бути доповнена ще й підготовчою стадією, під час якої і повинно відбуватися маркування культурних об'єктів.

Темпоральна, просторова та персональна дія Гаазької конвенції 1954 року. Питання застосування Конвенції, а саме її темпоральна, просторова та персональна дія врегульовуються главою 4 договору. Цю главу можна сміливо назвати найпрогресивнішим здобутком конференції. Ст. 18 вказує, що Конвенція застосовується у випадку оголошення війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, навіть якщо наявність конфлікту не була визнана однією або кількома державами-учасницями. Таким чином, невизнання наявності збройного конфлікту сторонами не ставить під сумнів застосування конвенції. Ч. 2 згаданої статті в тому ж дусі регулює питання застосування Конвенції у випадку окупації: навіть при окупації, встановлення якої не було пов'язано з військовими діями, застосування норм договору визнається обов'язковим. Ч. 3 тієї ж статті являє собою реакцію на так зване застереження загальності (*clausula si omnes*) та встановлює обов'язок для договірних сторін застосовувати у своїх відносинах положення договору навіть у тому разі, якщо інша сторона конфлікту не є учасником Конвенції. Більше того, у разі якщо ця сторона заявить про прийняття положень Конвенції та буде їх дотримуватися, то інші держави зобов'язуються діяти аналогічним чином стосовно неї. Дж. Томан вказує на те, що ст. 18, а особливо її ч. 3, походить зі ст. 2, загальної для Женевських конвенцій 1949 року⁵⁴. Під час Женевської конференції, що передувала прийняттю конвенцій, розглядалося найточніше з точки зору зрозумілості та застосовності формулювання для адресування проблеми *clausula si omnes*. Представники Канади, наприклад, пропо-

52 W. Bia ek. Ochrona dybr kultury w czasie zagro enia bezpiecze stwa pa stwa I wojny. – Warszawa. – 1995. – s. 42

53 Ключ Л. Правові підстави захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту і кризових ситуацій [Електрон. ресурс]. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/all_files/201411_artilces_field_dopmat_files/ukr_klupsz_podst_1_legal_basis.pdf.

нували прибрати необхідність заяви про виконання приписів Женевських конвенцій, вказівка на які все ж залишилася в фінальному тексті⁵⁵. На нашу думку, створена конструкція ніяким чином не формалізує введення конвенції в дію під час конфлікту з державою, що не є учасницею договору. Як справедливо відзначає уже неодноразово згаданий угорський дослідник Дж. Томан, договірні сторони на початку конфлікту повинні виконувати приписи конвенції, очікуючи заяви від сторони, що не зв'язана зобов'язаннями за договором, таким чином, порушення конвенції не легалізується штучно через ненадання чи несвоєчасне надання формальної заяви про виконання основних умов⁵⁶. Така ж логіка справедлива і для Конвенції 1954 року стосовно її застосування.

Цікавим, хоч і проблемним, є питання акторів, для яких є обов'язковою Конвенція 1954 року. При побіжному огляді виглядає очевидним те, що документ стосується зобов'язань держав із поваги та охорони культурних цінностей. Але разом з тим, неможливо ігнорувати той факт, що більшість збройних конфліктів другої половини ХХ століття були внутрішніми (окремі з них інтернаціоналізувалися). Тому обмеження застосовності Конвенції тільки для держав не відповідало б цілям та духу документа. Дві протилежні академічні думки щодо цього питання ґрунтуються на різній оцінці значимості ст. 4 Додаткового Протоколу I до Женевських конвенцій 1977 року⁵⁷. Так, якщо визнати, що ст. 4 Протоколу є кодифікацією звичаєвої норми в тому, що стосується віднесення національно-визвольних рухів до міжнародних збройних конфліктів, очевидним стає факт можливості поширення положень Конвенції 1954 року на національно-визвольні рухи. В іншому випадку держави, що не ратифікували Додатковий протокол I, можуть обмежитися поширенням лише загальної для Женевських конвенцій ст. 3 на національно-визвольні війни, а, отже, й обмежено трактувати коло суб'єктів міжнародного гуманітарного права. Проте це не позбавляє можливості поширити норми щодо захисту культурних цінностей (а саме поваги до культурних цінностей) на національно-визвольні війни, адже ст. 19 Конвенції 1954 року передбачає можливість її виконання сторонами неміжнародного збройного конфлікту. В такому випадку застосовність Конвенції 1954 р. буде дещо обмеженою порівняно із ситуацією презумпції віднесення національно-визвольних рухів до міжнародних збройних конфліктів. Сторони такого конфлікту повинні докласти максимум зусиль для введення Конвенції або хоча б окремих її частин в дію за допомогою спеціальних договорів. Факт укладання такого договору є не більш, ніж проявом визнання *ad hoc* та, як це підкреслено в ч. 4 ст. 19, ніяким чином не впливає на юридичний статус учасників збройного конфлікту. ЮНЕСКО на підставі ч. 3 вищезгаданої статті може за власною ініціативою запропонувати свою допомогу сторонам, що знаходяться в конфлікті (формулювання щодо потенціалу ЮНЕСКО в неміжнародних збройних конфліктах є адаптацією положень Женевських конвенцій щодо ролі МКЧХ). Практика такої участі ЮНЕСКО, а точніше спроб участі (громадянська війна в Нігерії в 1967–1970 роках), ілюструє те, що на відміну від МКЧХ, Організація ООН із питань культури, освіти та науки не сприймається воюючими сторонами як безумовний нейтральний авторитет та помічник у справі захисту культурних цінностей та мінімізації негативних наслідків ведення військових дій.

У випадку зі збройними конфліктами неміжнародного характеру (у даному випадку під цим терміном розуміємо більш широко визнану трактовку, згідно з якою національно-визвольні війни є міжнародними конфліктами) важливим є питання окреслення можливих учасників такого конфлікту, в контексті застосування до них Конвенції 1954 р. Додатковий протокол II до Женевських конвенцій, що присвячений внутрішнім збройним конфліктам, визначає, що однією із його сторін повинні бути збройні сили Держави, на території якої проходить конфлікт. Проте Статут Міжнародного кримінального суду в ст. 8 (2) (f) до неміжнародних конфліктів відносить і конфлікти між організованими збройними групами без участі військ

⁵⁴ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

⁵⁵ Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949. Vol II. [Електронний ресурс] // Federal Political Department. – р. 108. – Режим доступу : http://www.loc.gov/frd/military_law/RC-Fin-Rec-Dipl-Conf-1949.html.

⁵⁶ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

⁵⁷ Toman J. The protection of cultural property in the event of armed conflict / J. Toman. – UNESCO. – 1996. – р. 202.

держави за умови, що вони є тривалими та організованими*. Практика Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ), що не суперечить позиції Міжнародного кримінального суду, роз'яснює складові двох згаданих вимірів неміжнародного конфлікту. Довготривалість може проявлятися через інтенсивність конфлікту⁵⁸. Крім того, довготривалість, а також інтенсивність можуть проявлятися у збільшенні кількості збройних сутичок⁵⁹, тривалості конфлікту⁶⁰, кількості жертв⁶¹, кількості цивільних осіб, які були змушені залишити територію протистояння озброєних груп⁶², реакції держави на збройний конфлікт⁶³ (наприклад, відправлення військових сил чи поліцейських загонів для врегулювання конфлікту)⁶⁴. Організованість же виявляється через наявність сталої структури в конфліктуючих озброєних групах⁶⁵, наявність дисципліни⁶⁶, організацію поставок зброї⁶⁷, можливість контролювати територію⁶⁸, рекрутувати і навчати нових членів⁶⁹. Наявність вищезгаданих ознак притаманна багатьом воюючим у сучасних внутрішніх конфліктах, що відбуваються без участі держави. Таким чином виникає питання, яке саме визначення неміжнародного збройного конфлікту можна застосовувати в контексті ст. 19 Конвенції 1954 року. Хоча Додатковий протокол II 1977 року значно ближчий до конвенції темпорально та являє собою кон-

* Ця різниця у визначенні того, що є конфліктом неміжнародного характеру пов'язана, звісно, із різністю цілей та призначення Римського Статуту і Додаткового протоколу II 1977 року.

⁵⁸ Prosecutor v. Dulić Tadić : International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 15 July 1999 – paras 561-568 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf; Situation in the Democratic Republic of the Congo (Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo) : International Criminal Court (ICC), Decision on Sentence 10 July 2012 – para 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1438370.pdf>; Prosecutor v. Fatmir Limaj, Isak Musliu, Haradin Bala: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Judgment 30 November 2005 – para 93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icty.org/x/cases/limaj/tjug/en/lim-tj051130-e.pdf>; How is the Term «Armed Conflict» Defined in International Humanitarian Law? – Geneva: International Committee of the Red Cross, 2008. – p. 3 – (Opinion paper).

⁵⁹ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf.

⁶⁰ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf.

⁶¹ Situation in the Democratic Republic of the Congo (Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo) : International Criminal Court (ICC), Decision on Sentence 10 July 2012 - para 235 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1438370.pdf>.

⁶² Situation in the Democratic Republic of the Congo (Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo) : International Criminal Court (ICC), Decision on Sentence 10 July 2012 – para 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1438370.pdf>; Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 – para 177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf; Prosecutor v. Fatmir Limaj, Isak Musliu, Haradin Bala: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Judgment 30 November 2005 – para 167 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icty.org/x/cases/limaj/tjug/en/lim-tj051130-e.pdf>.

⁶³ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf.

⁶⁴ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 para 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf.

⁶⁵ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 – para 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf.

⁶⁶ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf

⁶⁷ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 – para 199 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf.

⁶⁸ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf.

⁶⁹ Prosecutor v. Ljube Вољкоски, Johan Tar ulovski: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Appeals Chamber Judgment 19 May 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf.

гломерат права Гааги та права Женеви, що є основою міжнародного гуманітарного права, видається важливою та бажаною трактовка ст. 19 з точки зору Римського статуту, а не Протоколу. На даний момент неможливо говорити про якусь встановлену практику держав із цього питання, проте необхідно на рівні ЮНЕСКО затвердити нове розуміння статті Конвенції 1954 р., що гарантує повагу культурним цінностям під час конфлікту неміжнародного характеру, аби таке розуміння стало підґрунтям потенційної практики. Звісно, важко уявити гарантійний механізм, який би забезпечував виконання Конвенції недержавними учасниками збройних конфліктів. Але такі учасники не діють у вакуумі. Дуже часто існує політико-інформаційний зв'язок між різноманітними збройними групами та державами або групами держав. Вимога дотримуватися основоположних норм міжнародного гуманітарного права повинна бути базисом спілкування держав та збройних організацій, що втягнуті в неміжнародний збройний конфлікт. У тих випадках, коли підтримка недержавних збройних формувань здійснюється недержавними акторами, так би мовити, приватними фондами або за рахунок незаконних видів діяльності збройних формувань (торгівля рідкісними видами фауни та флори, культурними цінностями, нафтою, наркотиками і т. ін.), забезпечити хоча б мінімальну дієвість Конвенції стає вкрай важко. Яскравим прикладом, що ілюструє таке, є руйнування в Пальмірі, здійснені ІДІЛ.

Інше «суб'єктне» проблемне питання пов'язане з можливістю застосовувати положення Конвенції миротворчими силами ООН, силами НАТО, інших організацій колективної безпеки. Ще під час обговорення тексту договору, делегація із Греції пропонувала закріпити в Конвенції спеціальне положення, яке б відображало необхідність використання Конвенції Блакитними беретами. Хоча ця ідея знайшла своє відображення не в самому договорі, а лише в Резолюції Гаазької конференції 1954 року, та й то у формі рекомендації для ООН, вважаємо абсолютно очевидною необхідність застосування Конвенції збройними силами ООН при проведенні власних операцій. Організація Об'єднаних Націй покликана бути гарантом миру та справедливості у світі. Дотримання положень гуманітарних конвенцій є невід'ємною характеристикою її діяльності. Хрестоматійним прикладом поширення дії Конвенції 1954 р. на конфлікти, в яких активну участь брали сили ООН, є Кіпрський конфлікт 1960–70 років. Регламент Збройних сил ООН на Кіпрі, прийнятий у 1964 році, у статті 40 містить посилання на принципи і дух міжнародних конвенцій. У роз'ясненні до цієї статті (було сформульоване Генеральним секретарем у відповідь на запит Канади щодо особливостей проходження служби національним контингентом) уже прямо йдеться про Конвенцію 1954 року⁷⁰. У п. 1.3. Принципів та керівних вказівок щодо миротворчих операцій Об'єднаних Націй за редакцією 2008 року хоч прямо і не названа Конвенція, проте вказано, що миротворці повинні знати та виконувати договори у сфері захисту культурних цінностей та навколишнього середовища⁷¹. Так як на сьогодні існує лише один спеціалізований договір щодо захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту, очевидним є розуміння положення Керівництва в сенсі обов'язковості Конвенції для миротворчих сил ООН. Підтвердження урегульованості питання обов'язковості поваги до культурних цінностей знаходимо й у Бюлетені Генерального секретаря щодо дотримання силами ООН міжнародного гуманітарного права (секція 6.6. Документу)⁷². У Керівництві щодо мультимісійних миротворчих операцій ООН згадано про роль Організації Об'єднаних Націй у координації зусиль ЮНЕСКО у країнах із тривалим збройним конфліктом, зокрема під час реалізації місії ЮНТАЕС у Хорватії та ЮНМІК у Косово⁷³. Таким чином, за допомогою місії ООН реалізується своєрідна координація захисних заходів, що проявляє вищий рівень участі сил ООН у виконанні положень Конвенції 1954 р. порівняно із державами. Л. В. Протт звертає увагу також на участь спеціалістів ЮНЕСКО у регіонах, де розташовані миротворчі місії ООН⁷⁴. На даний час, на жаль, відсутній автоматичний механізм допуску спеціалістів ЮНЕСКО у

⁷⁰ Yves Sandoz. The application of humanitarian law by the armed forces of the United Nations Organizations // International Review of the Red Cross (Geneva). – September – October 1978. – pp. 274–284.

⁷¹ United Nations Peacekeeping Operations Principles and Guidelines. Department of Peacekeeping Operations Department of Field Support. – 2008. – p. 15.

⁷² Observance by United Nations forces of international humanitarian law 1999 [Електронний ресурс] // Secretary-General's Bulletin. – Режим доступу : <http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/unobservance1999.pdf>

⁷³ Handbook on United Nations Multidimensional Peacekeeping Operations // Peacekeeping Best Practices Unit Department of Peacekeeping Operations United Nations. – 2003. – p. 39

зону конфлікту. Для такого допуску необхідно отримувати рішення ООН щодо кожної конкретної ситуації, що сповільнює надання термінової допомоги.

Варто відзначити, що, незважаючи на всю риторичність питання щодо застосовності МГП силами ООН, таке питання досить довго не вирішувалося позитивно, існували сумніви про можливість застосування гаазького або женецького права в ситуаціях, де миротворці ООН беруть участь⁷⁵.

Питання щодо сил НАТО не настільки однозначне порівняно із ООН. Хоча й тут принципи функціонування Альянсу не допускають порушення міжнародного правопорядку, а, отже, і завдання шкоди культурним цінностям під час здійснення власних операцій. А. В. П. Роджерс звертає увагу на те, що ст. 2 Угоди про сили учасників Північно-Атлантичного Альянсу 1951 року містить положення, що зобов'язує представників держави-відправника виконувати закони приймаючої сторони⁷⁶. Таким чином, якщо приймаюча сторона – учасник Конвенції 1954 року, сили НАТО повинні виконувати вимоги згаданого договору. У цьому зв'язку важливо відмітити, що процедура «запрошення» мала місце лише одного разу в історії Альянсу – у 2004 році Ірак звернувся з запитом про надання допомоги для підтримання безпеки у країні (так звана NATO Training Mission – Iraq). В інших випадках (анти-піратську кампанію в Аденській затоці винесемо за дужки) збройні сили НАТО приймали участь у конфлікті або на підставі відповідного мандату Ради безпеки ООН, або внаслідок використання ст. 5 Статуту організації, яка гарантує можливість самозахисту. Тобто навряд чи цитований вище Договір 1951 року суттєвим чином врегульовує питання дотримання норм міжнародного права збройними силами НАТО в більшості з конфліктів Альянсу.

У зв'язку із проблемою обов'язковості норм Конвенції 1954 р. збройними силами НАТО важливо звернути увагу на декілька моментів, які хоча прямо й не свідчать на користь аплікації Конвенції, проте у своїй сукупності демонструють хибність протилежної точки зору. Участь НАТО в Югославському конфлікті та конфлікті в Лівії стала можливою внаслідок розширеного тлумачення Радою безпеки ООН своїх повноважень із Розділу VII Статуту та залучення «відповідних міжнародних організацій для встановлення міжнародної цивільної присутності»⁷⁷. Миротворчі сили ООН, як було проілюстровано вище, визнають обов'язковість норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей для місії під власною егідою. Логічним видається твердження про те, що сили залучених організацій зобов'язані дотримуватися нормативів, що їх вважає обов'язковими для своїх сил ООН. Небезпідставність цього підтверджується наведеною професором А. Легаультом цитатою із виступу заступника Генерального Секретаря США С. Тальборта, який стверджував, що НАТО може діяти разом з іншими організаціями і відповідно до принципів цих організацій⁷⁸.

Наступним моментом, на якому ми б хотіли загострити увагу, є те, що збройні сили НАТО – багатонаціональні, тобто їх складають представники всіх держав-членів організації. Такі представники в жодному разі не втрачають політико-правовий зв'язок із країною громадянства. На сьогоднішній момент лише Сполучене Королівство серед усіх членів Альянсу не є стороною Конвенції 1954 р. Для всіх інших держав Конвенція є обов'язковою до виконання, а, отже, повинна враховуватися та дотримуватися їх громадянами. Що ж до Великобританії, то тут ми розділяємо думку Дж. М. Зеліга, який наполягає, що для Королівства долучення до Конвенції 1954 року є питанням престижу, а не зовнішньополітичного вибору⁷⁹. Йдеться про недопустимість порушення Конвенції для Об'єднаного Королівства навіть в умовах, коли воно не є її учасником.

Показовою в контексті захисту культурних цінностей є участь НАТО у встановленні безпольотної зони над Лівією. Організація Північно-Атлантичного Договору співпрацювала з ЮНЕСКО задля забез-

⁷⁴ L.V. Prott. Ochrona dziedzictwa – obrona pokoju // *Materialy z międzynarodowej konferencji zorganizowanej w ramach programu „Partnerstwo dla pokoju”*. – Kraków. – 1996. – s. 18.

⁷⁵ Гамарь В. Гуманитарные интервенции, операции ООН по поддержанию мира и соблюдения международного гуманитарного права // *Український часопис міжнародного права*. - № 2. – 2005. – с. 74.

⁷⁶ Agreement between the Parties of the North Atlantic Treaty regarding the Status of their Forces [Електронний ресурс] // e-Library of the North Atlantic Treaty Organisation. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17265.htm.

⁷⁷ Security Council Resolution 1244, 1999 [Електронний ресурс] // NATO. – Режим доступу : <http://www.nato.int/kosovo/docu/u990610a.htm>.

⁷⁸ Albert Legault. NATO Intervention in Kosovo : The Legal Context // *Canadian Military Journal*. – 2000. – p. 65.

⁷⁹ J. M. Zelig. Recovering Iraq's Cultural Property: What Can Be Done to Prevent Illicit Trafficking // *Brooklyn Journal of International Law*. – 2005. – No. 31. – p. 13.

печення захисту культурних цінностей як під час конфлікту, так і *post factum*. Більш того, негативний приклад Іраку змусив замислитися про можливі нові механізми ефективної презервації культурних цінностей у Лівії, на території якої розташовувалося багато пам'ятників минулого, зокрема, 6 об'єктів, занесених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Новим інструментом, використаним НАТО, став так званий *No Strike List* – список створений К. фон Габсбургом (Президент організації «Блакитний щит») та Дж. Кіла (Голова Міжнародної військової робочої групи з культурних ресурсів – *International Military Cultural Resources Work Group*). Список являв собою перелік об'єктів Лівійського культурної спадщини, які потребують посиленого захисту. Навіть у тому разі, коли подібні об'єкти розташовувалися неподалік стратегічних військових цілей, їм забезпечувався захист з боку НАТО⁸⁰.

Проблемність застосовності положень гуманітарних конвенцій, серед яких і Конвенція 1954 року, проявляється не тільки в уже окресленій площині сумнівів. Країни – члени НАТО, як відмічає М. Х. Хоффман, не позиціонують свою діяльність, як війну чи збройний конфлікт⁸¹. Із цього випливає, що НАТО, визнаючи застосовність міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів зі своєю участю, не визнає їх наявності. Така ситуація має місце перш за все через політичні цілі та міркування безпеки. Схоронність культурних цінностей не шкодить реалізації цих цілей, а тому порушення міжнародно-правових зобов'язань щодо об'єктів культури навряд чи можна успішно обґрунтувати невизнанням наявності збройного конфлікту. «Диктатура суспільної свідомості»⁸² не залишає для Організації Північно-Атлантичного Договору можливості недотримуватися Конвенції 1954 року.

Проблема застосовності норм Конвенції до конфліктів за участю сил НАТО – лише один із прикладів більш глобального питання: яким чином мають застосовувати положення гуманітарних конвенцій організації колективної безпеки? У випадку кожної конкретної організації можна привести подібну до сформульованої нами щодо НАТО аргументацію, незайвим було б створення Керівництв для колективних збройних / миротворчих сил, подібних до існуючих у рамках ООН. Навіть організації, що досить регулярно останнім часом беруть участь у миротворчих операціях, пов'язаних із військовими діями (ЄЮМС – Військовий персонал Європейського Союзу⁸³, Африканський союз⁸⁴ та ін.), не мають спеціальних правил поведіння їх військового контингенту. В силу все тієї ж «диктатури суспільної свідомості» дотримання основних норм міжнародного гуманітарного права під час здійснення так званого кризового менеджменту згаданими організаціями мається на увазі, але більш ефективно виконання таких норм можливе за офіційного визнання їх обов'язковості та, в силу цього, включення до керівництв, правил, статутів військового персоналу.

Приватні військові компанії (ПВК), як суб'єкти, на які поширюється дія Гаазької конвенції 1954 року, так само повинні виконувати норми МГП як через те, що є запрошеною стороною у збройний конфлікт, так і через зобов'язання за внутрішнім правом держави, де базуються. Умовно можна виділити наступні градієнти відповідальності ПВК, що зумовлюють необхідність дотримання ними Конвенції: 1) відповідальність запрошуючої держави щодо виконання норм МГП; 2) відповідальність ПВК перед країною походження; 3) відповідальність членів ПВК за національним правом держави походження⁸⁵.

Контроль за виконанням положень Гаазької конвенції 1954 року. Важливим і одночасно малоефективним інститутом захисту культурних цінностей є інститут контролю за виконанням Конвенції.

⁸⁰ Protecting Libya's heritage [Електронний ресурс] // NATO Newsroom. – 2011. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_82441.htm?selectedLocale=en.

⁸¹ Michael H. Hoffman. Peace-enforcement actions and humanitarian law: Emerging rules for "interventional armed conflict" // International Review of the Red Cross. – No. 837. – 2000. – p. 31.

⁸² Michael H. Hoffman. Peace-enforcement actions and humanitarian law: Emerging rules for "interventional armed conflict" // International Review of the Red Cross. – No. 837. – 2000. – p. 31.

⁸³ European Union Military Staff (EUMS) [Електронний ресурс] // EUMS Official Website – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu/eeas/security-defence/csdp-structures-and-instruments/eu-military-staff?lang=en>.

⁸⁴ Report of the Chairperson of the Commission on the Situation in the Comoros since the 10th Ordinary Session of the Assembly of the African Union Held from 31 January to 2 February 2008 [Електронний ресурс] // Peace and Security Council Meeting. – Режим доступу: <http://goo.gl/ULreQx>.

⁸⁵ D. Marchukov. Private Military Combatants: A Modern Trend in the Ancient Craft // Український часопис міжнародного права. – № 2. – 2005. – с. 116.

Цей інститут ще під час його обговорення викликав багато нарікань щодо можливості реалізації на практиці, а після вступу Конвенції в силу застосовувався лише лічену кількість разів. Ст. 21 Конвенції, а також ст. 2 Виконавчого Регламенту встановлюють наступні елементи згаданого механізму (пристосовані лише до міжнародних збройних конфліктів):

1. *Держави-покровительки*. Сторони конфлікту можуть на власний розсуд обрати Державу-покровительку для забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права та реалізації власних інтересів в умовах збройного конфлікту. Такі держави зі складу свого дипломатичного або консульського персоналу (в окремих випадках зі складу персоналу інших держав за їх згодою) обирають двох представників (делегатів), що покликані здійснювати охорону інтересів сторони, яка знаходиться в конфлікті. Після Шестиденної війни на Близькому Сході та відставки Генеральних секретарів по культурних цінностях 1977 року за ініціативи Генерального директора ЮНЕСКО на делегатів від Швейцарії, як держави-покровительки, було покладено функції по контролю за виконанням Конвенції⁸⁶.

2. *Генеральний комісар із культурних цінностей*. Генеральний директор ЮНЕСКО складає та веде Міжнародний список осіб, що висунуті Високими Договірними Сторонами і можуть виконувати функції Генерального комісара. Із цього Списку призначається Генеральний комісар, що діє при стороні конфлікту. Недостатньо зрозумілим залишається момент кількості таких комісарів у тому разі, коли однією зі сторін конфлікту є кілька держав. Видається обґрунтованим, аби в разі призначення декількох секретарів з одного боку право на відповідну квоту отримувала б і інша сторона. Через те, що для здійснення функцій щодо захисту культурних цінностей Генеральний комісар має отримати не лише згоду сторони, яку він представляє, але й акцепт від Держав-покровительок сторін, які знаходяться в конфлікті, важливою є дієвість альтернативних механізмів призначення Комісара, які б запускалися у випадку невдачі на переговорах. Таких альтернатив Виконавчим регламентом запропоновано дві: Президент Міжнародного суду ООН може призначити Генерального комісара, який починає виконувати свої обов'язки після згоди сторони, яку збирається представляти; допомогу з призначення ГК можуть надавати нейтральні держави, які виконують функції Держав-покровительок. Прикладом використання механізму Генерального комісара є Близькосхідний конфлікт 1967 року, коли після завершення так званої Шестиденної війни сторони призначили двох ГК – одного від Йорданії, Лівану, Єгипту та Сирії, а іншого від Ізраїлю⁸⁷. Слід визнати, що це єдиний приклад досягнення згоди між сторонами щодо призначення Генеральних комісарів. Під час Ірано-Іракської війни⁸⁸, як і, власне, після 1977 року, коли Генеральні комісари на Близькому Сході склали свої повноваження, досягти подібної згоди не вдалося.

3. У ст. 2 Регламенту закладений, проте не деталізований (цей механізм за своєю суттю є внутрішньодержавним, а тому відданий на відкуп національного регулювання) обов'язок держав по призначенню спеціального представника з культурних цінностей, який би відповідав за культурні цінності, що знаходяться на території сторони Конвенції. У разі окупації спеціальний представник має бути назначений і для окупованих територій. Ця конструкція Виконавчого регламенту закріплює найлегший для виконання (адже не потребує досягнення згоди щодо призначеної особи між сторонами, що знаходяться в конфлікті) механізм контролю за виконанням Конвенції 1954 року. На практиці він застосовувався декілька разів: під час конфлікту в Камбоджі спеціальним представником із культурних цінностей було призначено ректора Камбоджійського університету; після Шестиденної війни директор Департаменту пам'ятників древності та музеїв був обраний таким представником в Ізраїлі⁸⁹.

Хоча цими трьома механізмами й закінчується перелік засобів контролю у ст. 2 Регламенту, проте цілком обґрунтованим вважаємо ствердження про те, що існують інші закладені в Конвенції та Виконав-

⁸⁶ Ахметзянов А. А. Международно-правовая защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта : Дис.... канд. юрид. наук : 12.00.10 : Казань, 2005. – с. 10.

⁸⁷ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

⁸⁸ O'Keefe, Roger. The protection of cultural property in armed conflict. Cambridge University Press. – 2006. – p. 9

⁸⁹ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

чому регламенті засоби ефективнішого застосування договору шляхом контролю за його виконанням. Так, А. А. Ахметзянов говорить про практику особистих представників Генерального директора ЮНЕСКО, які по своїй суті виконують схожі функції із Генеральними комісарами⁹⁰. Д. Одіран вказує на функціональну та територіальну обмеженість діяльності особистих представників порівняно з комісарами⁹¹. Проте важко не помітити того факту, що подібний механізм є необхідною та досить якісною альтернативою призначенню Генеральних комісарів через те, що процедура його реалізації найменш формалізована в контексті отримання згоди від сторін конфлікту. Прикладом може слугувати конфлікт у Камбоджі, коли В. Елісеєфф та А. Ноблькур були призначені особистими представниками з культурних цінностей Генерального директора ЮНЕСКО⁹². 1983 року подібний представник діяв у Тірі під час Першої ліванської війни між Ліваном та Ізраїлем⁹³. Декілька місій ЮНЕСКО було задіяно в моніторингу військової кампанії в Югославії, проте в цьому випадку вони не мали суттєвого успіху.

«Прихованим» контрольним механізмом є закріплена у Резолюції II, прийнятій на Гаазькій конференції, норма, яка зобов'язує держав-учасниць створити національний Консультативний Комітет із захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту. Особливістю цього механізму є те, що його покликання – моніторинг та допомога у реалізації конвенції не тільки після початку збройного конфлікту, але й у мирний час. Використання наведеного механізму можна прослідкувати на прикладі уже згаданого конфлікту в Камбоджі, де 1970 року було сформовано відповідний Національний комітет⁹⁴.

Не всі держави-учасниці Конвенції 1954 року потребували створення окремого комітету з контролю її реалізації. Як підкреслює Я. Хладік, у деяких державах зазначені питання підпадали під юрисдикцію сформованих раніше комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права, інші вирішували проблему через посередництво приватних інституцій, наділених публічними функціями⁹⁵. Попри це, національна інституційна структура органів державної влади з питань культури та міжнародного гуманітарного права більшості країн не відповідає бажаному та необхідному мінімуму, який би забезпечував ефективний контроль за реалізацією Конвенції.

Важливу, хоч і не легалізовану в Конвенції, контролюючу роль відіграє ЮНЕСКО. Незважаючи на те, що 1983 року на конференції у Відні експерти визнали неможливість Організації брати участь у процедурі призначення Генерального секретаря⁹⁶, Організація ООН із питань освіти, культури та науки активно діє із власної ініціативи: здійснює моніторинг військових кампаній, що відбуваються у світі; нагадує воюючим державам про їх зобов'язання за міжнародним правом. Прикладами слугують: Ірано-Іракська війна 1980–1988 років, вторгнення Індії у Східний Пакистан 1971 року, Туреччини на Кіпр 1974 року, Сальвадору-Гондураська війна 1969 року⁹⁷. В останньому випадку ініціатива ЮНЕСКО особливо показова через те, що жодна зі сторін конфлікту не була стороною Конвенції. Подібного роду заклики та моніторинг здійснюються і під час неміжнародних збройних конфліктів, як то було у випадку із конфліктом у Нігерії в 1966–1970 роках⁹⁸.

Підсумовуючи аналіз контрольних механізмів у Конвенції, відмітимо їх громіздкість та нездатність досить оперативно вступати в дію за потреби. Диверсифікація методів забезпечення реалізації Конвенції по-

⁹⁰ Ахметзянов А. А. Международно-правовая защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта : Дис.... канд. юрид. наук : 12.00.10 : Казань, 2005. – с. 10.

⁹¹ Oyediran J. Plunder. An Analysis of Israel's Violations of the International Law of Cultural Property in the occupied West Bank and Gaza Strip // Al-Haq. – 1997. – p. 30.

⁹² Е. Клеман, Ф. Кінію. Защита культурных ценностей в Камбодже во время вооруженных конфликтов в соответствии с Гаагской конвенцией 1954 г. // МЖКК: Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – 2004. – с. 91–100.

⁹³ O'Keefe, Roger. The protection of cultural property in armed conflict. Cambridge University Press. – 2006. – p. 9.

⁹⁴ Е. Клеман, Ф. Кінію. Защита культурных ценностей в Камбодже во время вооруженных конфликтов в соответствии с Гаагской конвенцией 1954 г. // МЖКК: Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – 2004. – с. 91–100.

⁹⁵ J. Hladik. Reporting system under the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict // Review of the Red Cross. – Vol. 840. – p. 1001–1016.

⁹⁶ Заседание юристов-экспертов по Конвенции по защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта, Вена, 17-19 октября 1983 г. // ЮНЕСКО: Париж. – 1984. – с. 11.

⁹⁷ O'Keefe R. The protection of cultural property in armed conflict. Cambridge University Press. – 2006. – p. 9.

⁹⁸ O'Keefe R. The protection of cultural property in armed conflict. Cambridge University Press. – 2006. – p. 9.

сприяла не стільки ефективності, скільки складності у сприйманні державами. Вважаємо найбільш раціональними та життєздатними неформалізовані механізми контролю, що вмикаються ЮНЕСКО. Суттєво поліпшити питання контролю може активна участь неурядових міжнародних організацій (перш за все «Блакитного щита») у процесі контролю за виконанням конвенції під час збройного конфлікту.

Добрі послуги, додаткові угоди та розповсюдження знань про Конвенцію. Знайшлося місце в Конвенції і для регламентації добрих послуг. Стаття 22 встановлює можливість Держав-покровителю за власною ініціативою, на запрошення однієї зі сторін конфлікту або на запит Генерального директора ЮНЕСКО надавати допомогу державам, що знаходяться в конфлікті щодо вирішення спірних питань застосування Конвенції.

Копіюючи положення з Женевських конвенцій 1949 року ст. 23 констатує можливість сторін укласти спеціальні угоди з різних питань. Ці угоди не повинні стосуватися погіршення ступеня захищеності об'єктів та персоналу, про які турбується Конвенція. Єдиним прикладом із практики щодо використання цієї статті є договір між Ватиканом та Італією про невикористання дороги Віа Аурелія з військовою метою, що дозволив додати Ватикан до Міжнародного реєстру культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом.

Ст. 25 передбачає зобов'язання по розповсюдженню знань про Конвенцію на національному рівні. Усі гуманітарні конвенції містять подібні положення, адже з часів появи перших документів, що впорядковували війну на міжнародному універсальному рівні, ідея розповсюдження знань про них є головною з точки зору дотримання договорів. Не тільки держави, але й МУО та МНУО беруть участь у розповсюдженні знань про Конвенцію 1954 року. Так, ЮНЕСКО та МКЧХ пропагують документ серед своїх держав-членів шляхом видання його різними мовами, створення коментарів, практичних посібників і т. п. Окрім спеціалізованих організацій, участь у розповсюдженні знань можуть брати й інші міжнародні організації. СНД, наприклад, провела ряд конференцій, присвячених імплементації Гаазької конвенції у національне законодавство та проблемам захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Ст. 26 встановлює правило, згідно з яким кожних 4 роки держави-учасниці повинні подавати звіти про реалізацію заходів у рамках мети та завдань договору. Це положення покликане було надати ЮНЕСКО певний м'який контроль за виконанням конвенційних зобов'язань, але насправді мало чим посприяло такій цілі. Справа в тому, що не всі держави подають звіти (33 держави жодного разу не відгукнулися на запити ЮНЕСКО), а відомості, що в них подаються, є малоінформативними та не відображають реального стану справ по імплементації Конвенції. Це прослідковується, наприклад, в питанні кримінальної відповідальності за воєнні злочини проти культурних цінностей. Більшість держав відрепортувало, що їх кримінальні кодекси відповідають вимогам Конвенції щодо криміналізації злочинів проти культурної власності, проте, як правило, виконання цієї умови є чисто формальним – ніяких змін кримінальні закони не зазнавали, а загальні статті про воєнні злочини просто трактувалися більш широко у вигідному для звіту світлі. Така ситуація породжує проблему непоінформованості ЮНЕСКО про реальний стан справ щодо імплементації Конвенції в кожній конкретній державі, що зменшує можливість надання дієвої допомоги. Під час конфліктів між Іраном та Іраком, Іраком та Кувейтом культурні цінності страждали через небажання належним чином розкривати інформацію щодо них сторонами конфліктів.

В силу часу свого прийняття Конвенція містить так звану «колоніальну клаузулу»⁹⁹, яка передбачає можливість поширення дії документу на підконтрольні території. Співвідношення з попередньо прийнятими документами встановлено по формулі доповнення та деталізації їх, але попередньо встановлений відмітний знак заміщався новим, запропонованим Гаазькою конвенцією 1954 року. На випадок денонсації Конвенції (хоч у фінальний текст і не була включена «клаузула Мартенса» про незастосовність денонсації до тих норм, що будуть носити зобов'язальний характер через принципи міжнародного права та встановлених традицій) у ч. 3 ст. 37 міститься відстрочка денонсації, яка гарантує призупинення її дії у випадку збройного конфлікту.

⁹⁹ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

Захист культурних цінностей за Протоколом I до Гаазької конвенції 1954 року. До Конвенції долучався Протокол I, яким врегульовувалися додаткові питання захисту культурних цінностей.

Протокол стосувався заборони переміщення та зобов'язання повернення культурних цінностей, іншими словами, їх реституції. Положення вміщені в ньому, правда в дещо усіченій формі, передбачалися до включення у ст. 5 Конвенції¹⁰⁰. Фактичну потребу у положеннях Протоколу продемонстрували події Другої світової війни з безліччю незаконно та напівзаконно переміщених культурних цінностей, що повинні були бути повернені їх законним власникам. Юридичним підґрунтям для його прийняття було вже існуюче на той момент звичаєве право та приклади врегулювання реституції в міжнародних договорах та судовій практиці починаючи з XVII ст. Особливу вагу мали акти Контрольної ради про реституцію культурних цінностей, Декларації союзників про засудження актів грабежу від 1943 року, Звернення Союзного Верховного Командування до німецького народу від 1945 року¹⁰¹. Сам термін «реституція», що є загальнозрозумілим та достатньо розповсюдженим у доктрині та практиці міжнародного права, не використовується в тексті Протоколу, хоча і вживався в попередніх редакціях¹⁰². Його відповідником стало слово «повернення».

Протокол поділений на три розділи (цей поділ не є виключно формальним), що містять зобов'язання двох груп (третій розділ є «технічним» та встановлює механізми вступу в силу та реалізації конвенції): а) зобов'язання щодо повернення, які виникають унаслідок неправомірного переміщення культурних цінностей або евакуації культурних цінностей та б) зобов'язання щодо повернення культурних цінностей депозитарієм державі-власниці. П. 9 Протоколу встановлюється можливість для його підписантів брати на себе зобов'язання як обох перших розділів разом, так і окремо. На думку делегата від Нідерландів (автора ідеї п. 9) така можливість мала сприяти більшій кількості ратифікацій¹⁰³.

Перших два пункти Протоколу встановлюють зобов'язання щодо недопущення вивозу культурних цінностей з окупованої території та автоматичної їх охорони в тому випадку, якщо вони таки потраплять на територію Договірної сторони. Третій же пункт безпосередньо стосується повернення культурних цінностей будь-якою Договірною стороною Протоколу компетентній владі раніше окупованої території. На наш погляд, вдалим є формулювання протоколу щодо «компетентної влади». Подібна формула передбачає можливі політико-територіальні зміни, що часто стають наслідком збройного конфлікту. Хоча в будь-якому разі вона не може знищити всі потенційні дискусії (наприклад, питання єдності національної спадщини), проте пропонує чітку методику вирішення питання контрагента у справі повернення. На думку Дж. Томана, Протокол розвиває положення Гаазької конвенції 1907 року, адже враховує надану положенням конвенції трактовку в ряді судових рішень¹⁰⁴ після Другої світової війни¹⁰⁵.

Правова норма пункту третього не містить обмежуючого темпорального ліміту, тобто не встановлює часової позначки, яка б робила неможливим звернення з вимогою про реституцію. Із країн-учасниць Протоколу лише Норвегія не погодилася із такою ситуацією, застосувавши право на застереження (ним передбачалося, що будь-які вимоги щодо реституції культурних цінностей не повинні розглядатися через 20 років після конфлікту), але внаслідок неприйняття такої позиції іншими державами відмовилася від застереження у 1979 році.

Протоколом передбачається компенсація добросовісному держателю з боку держави-окупанта вартості культурних цінностей, які повинні бути повернені. Незважаючи на окремі суперечки, що мали місце на Га-

¹⁰⁰ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 109.

¹⁰¹ Клеман Э. Защита культурных ценностей в Камбодже во время вооруженных конфликтов в соответствии с Гаагской конвенцией 1954 г. / Э. Клеман, Ф. Кино // МЖКК: Защита культурных ценностей во время войны. – 2004.

¹⁰² Клеман Э. Защита культурных ценностей в Камбодже во время вооруженных конфликтов в соответствии с Гаагской конвенцией 1954 г. / Э. Клеман, Ф. Кино // МЖКК: Защита культурных ценностей во время войны. – 2004.

¹⁰³ Клеман Э. Защита культурных ценностей в Камбодже во время вооруженных конфликтов в соответствии с Гаагской конвенцией 1954 г. / Э. Клеман, Ф. Кино // МЖКК: Защита культурных ценностей во время войны. – 2004. – с. 45.

¹⁰⁴ Rosenberg v. Fischer: Chamber of the restitution of Assets Seized in Occupied Territories, Switzerland, Judgment 3 June 1948 [Електронний ресурс] // Annual Digest and Reports of Public International Law Cases, 1948. – Режим доступу : <http://goo.gl/98Umcl>.

¹⁰⁵ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. – М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – с. 375.

азькій конференції, покладання обов'язку компенсації на Сторону, яка повинна була попередити вивіз культурних цінностей із окупованих нею територій, є історично справедливим та практично доцільним.

П. 5 Протоколу є єдиним положенням II Розділу. Він стосується культурної власності, що може бути депонована державою на території іншої країни для забезпечення її збереження. Введення подібного положення до фінальної версії документу пов'язане із Канадсько-Польським спором стосовно власності із Королівського замку Вавель у Кракові. 1940 року Канада дозволила *duty-free* ввіз вказаних цінностей із метою захистити їх від потенційних небезпек нацистської окупації. Так як подібна практика була новою для свого часу, умовою ввозу було розуміння того, що канадський уряд не несе відповідальності за охорону переданої власності. Після завершення Другої світової війни встановлений у Польщі комуністичний уряд звернувся до Канади із запитом щодо повернення культурних цінностей у зв'язку з припиненням обставин, які викликали необхідність перебування їх в Північній Америці. За декілька місяців до безумовного визнання нового уряду Польщі Канадою більша частина цінностей із місця їх зберігання (урядового будинку в Отаві – частина, що була залишена в будинку, повернена Польщі у 1948 році) були переміщені до Провінційного музею Квебеку. Інша частина була депонована в Монреаль Банк в Отаві. Прем'єр Квебеку заявив про готовність повернути культурні цінності лише після отримання рішення компетентного суду щодо необхідності подібних дій¹⁰⁶. Жорстка та, на перший погляд, незрозуміла позиція канадської сторони пояснювалася політичним забарвленням нового польського уряду та негативною реакцією на нього, позицією римсько-католицької церкви Польщі та Квебеку, інформацією про те, що частина власності, що вимагається, до повернення належала не Польській державі, а приватним особам чи церковним інституціям. Г. Свогер у своєму дослідженні, присвяченому польсько-канадському конфлікту, виходячи з дещо проканадських позицій, констатує ще одну перешкоду для швидкого вирішення питання реституції депонованих культурних цінностей: нерозуміння Польщею природи федеральної держави, в якій центральний уряд не має всеохоплюючого впливу на владу окремих провінцій¹⁰⁷. Позиція Канадської сторони ґрунтувалася на відсутності зобов'язання щодо охорони культурних цінностей Польщі, а, отже, й чіткого припису щодо їх повернення. Польська сторона вказувала на імунітет державної власності за кордоном та на звичаєве міжнародне право щодо реституції культурних цінностей після збройного конфлікту. У квітні 1949 року на Генеральній Асамблеї ООН польським делегатом була здійснена спроба винести питання реституції на міжнародний рівень, коли у своєму виступі він звернув увагу на поведінку Канади у «Вавельській» справі. Спроба виявилась невдалою – голова канадської делегації А. МакНьютон звернув увагу на те, що офіційний запит від Польщі було отримано за тиждень до Асамблеї і Канада вивчає його та готує обґрунтовану відповідь¹⁰⁸.

Своє небажання відстоювати повернення культурних цінностей із Королівського замку в канадському суді Польща пояснювала тим, що канадський уряд представляє владу в державі та відповідальний у міжнародних відносинах за всі ланки та рівні влади у своїй державі¹⁰⁹.

Г. Свогер пов'язує зміну в канадсько-польських відносинах щодо культурних цінностей із лібералізацією політичного режиму в Польщі, посиленням влади В. Гомулки, смертю Й. Сталіна та пом'якшенням керівної ролі Москви стосовно Речі Посполитої¹¹⁰. Неправильно абстрагуватися від політичних мотивів окремих юридично-значущих дій на міжнародному рівні, але, разом з тим, варто звернути увагу на прийнятий 1954 року додатковий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, в якому містилась уже не звичаєва, а писана норма, покликана врегулювати потенційні конфлікти на кшталт

¹⁰⁶ J.-G. Castel. Polish Art Treasures in Canada — 1940-1960: A Case History // Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law) : American Society of International Law. — Vol. 68 (APRIL 25-27, 1974). — pp. 121–127.

¹⁰⁷ G. Swoger. The Strange Odyssey of Poland National Treasures, 1939-1961. — Library and Archives Canada Cataloguing and Publication. — 2004. — p. 123

¹⁰⁸ G. Swoger. The Strange Odyssey of Poland National Treasures, 1939-1961. — Library and Archives Canada Cataloguing and Publication. — 2004. — p. 124

¹⁰⁹ J.-G. Castel. Polish Art Treasures in Canada — 1940-1960: A Case History // Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law) : American Society of International Law. — Vol. 68 (APRIL 25-27, 1974). — pp. 121-127

¹¹⁰ G. Swoger. The Strange Odyssey of Poland National Treasures, 1939-1961. — Library and Archives Canada Cataloguing and Publication. — 2004. — p. 123.

розглянутого, а також на більш юридично обґрунтовану позицію Польщі. Дж. Кастел резонно зазначає, що спір відносно культурних цінностей із Вавелю настільки затягнувся, що за міжнародним правом вже не виникало сумнівів про те, як він буде вирішений¹¹¹. На даний момент, хоча процедурно питання повернення культурних цінностей від депозитарію детально не регламентоване, сукупність міжнародно-правового регулювання та практики (перш за все канадсько-польський приклад) роблять неможливим настільки тривале та конфліктне повернення депонованої власності.

Практика застосування Протоколу є незначною. Дж. Томан, посилаючись на відому доповідь П. Дж. Бойлана, вказує на те, що звіти держав-учасниць не містили жодної конкретної інформації про реальну імплементацію договору, а лише виконували формальність – інформували ЮНЕСКО про начебто увагу до проблеми¹¹². Томан зазначає, що єдиний приклад здійснення спроби використати положення протоколу для захисту культурних цінностей – це конфлікт 1990 року між Іраком та Кувейтом¹¹³. Тоді ЮНЕСКО звернулася до влади Іраку із запитом про недопущення вивозу та повернення культурних цінностей Кувейту. Ситуація викликала достатньо занепокоєння, щоб спровокувати згодом і резолюцію Ради Безпеки¹¹⁴, яка також містила посилання на норми Протоколу. Мета – повернення культурних цінностей – була досягнута до кінця жовтня 1991 року, більшість вивезених культурних цінностей була повернута Ель-Кувейту.

Щодо поодинокого кувейтського прикладу застосування Протоколу вважаємо доцільним зазначити, що заходи з повернення та недопущення вивозу культурних цінностей вживали й після Іракської війни, хоча посилань на сам Протокол не вживалося (цього було важко очікувати від держав, які не були його сторонами). Так, ряд міжнародних заходів на рівні Ради Безпеки та Інтерполу, а також національних, вжитих перш за все Сполученим Королівством, США та Швейцарією¹¹⁵ (менш помітні, проте важливі заходи вживалися й іншими країнами, зокрема Польщею¹¹⁶) щодо захисту культурної спадщини Іраку, надають підстави стверджувати, що Протокол мав значно більше значення для міжнародного права та практики, ніж просто створення ще одного договірної та малозастосовного механізму захисту. Він формалізував звичаєву норму, остаточно та чітко закріпив правило щодо недопустимості вивозу культурних цінностей під час збройного конфлікту, а також обов'язок щодо його повернення.

У випадку із вторгненням до Іраку головна критика, з огляду на прийняті *post factum* заходи, полягала не в небажанні їх вживати, а в ігноруванні важливої складової підготовки до військового конфлікту. Так, незважаючи на волонтерську роботу в США зі складання списків археологічних розкопок та головних культурних цінностей Іраку, належним чином не був підготовлений персонал, який повинен був би дбати про збереження культурних об'єктів, не була розроблена стратегія захисту музеїв, які розграбовувалися в умовах анархії через відсутність будь-якої охорони. Троє радників Білого дому з культурних питань виявили бажання припинити співпрацю з адміністрацією Дж. Буша через невживання адекватних заходів захисту культурного надбання Іраку¹¹⁷. Іракський конфлікт продемонстрував, що будь-яка військова кампанія повинна передбачати й стратегію з охорони національної спадщини.

¹¹¹ J.-G. Castel. Polish Art Treasures in Canada — 1940-1960: A Case History // Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law) : American Society of International Law. — Vol. 68 (APRIL 25-27, 1974). — pp. 121–127.

¹¹² Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. — М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». — 2005. — с. 109; P. J. Boylan. Review of the Convention for the protection of cultural property in the event of Armed Conflict (The Hague Convention of 1954) / P. J. Boylan // CLT-93/WS/12. — ЮНЕСКО. — 1993.

¹¹³ Д. Томан. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. — М.: ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». — 2005. — с. 375.

¹¹⁴ Security Council Resolution No 686, 1991 [Електронний ресурс] // United Nations. — Режим доступу : <http://www.fas.org/news/un/iraq/sres/sres0686.htm>.

¹¹⁵ J. M. Zelig. Recovering Iraq's Cultural Property: What Can Be Done to Prevent Illicit Trafficking // Brooklyn Journal of International Law. — 2005. — No. 31. — p. 14.

¹¹⁶ Sa aci ski K., Lemiesz M. Realizacja przez Polsk zada na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego Iraku w ramach misji stabilizacyjnej // Dziedzictwo kultury wobec zagro e wojny i pokoju. — Warszawa. — 2004. — s. 29.

¹¹⁷ J. Toman. Cultural Property in war: Improvement in protection. Commentary on the 1999 Second Protocol to the Hague Convention 1954 for the protection of Cultural Property in the event of armed conflict. — Paris: UNESCO Publishing. — 2009. — p. 102.

2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ І В УКРАЇНІ У ВИПАДКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

На сьогодні захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту регулюється в Україні кількома нормативно-правовими актами (далі – НПА): Законом України «Про охорону культурної спадщини», Законом України «Про охорону археологічної спадщини», Керівництвом по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, затвердженим наказом Міністерства оборони України від 11 вересня 2004 р. № 400. Крім того, захист культурних цінностей в разі збройного конфлікту регулюється ратифікованими Україною міжнародними договорами, які, відповідно до ст. 9 Конституції України, є частиною українського законодавства, а саме: Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, Конвенцією про охорону культурної та природної спадщини й Конвенцією про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. Правовий режим захисту культурних цінностей деталізується також в підзаконних нормативно-правових актах, перед усім в наказах Міністерства культури України.

Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 11 вересня 2004 р. № 400 – найбільш спеціальний внутрішній нормативно-правовий акт щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту¹¹⁸. Пункт 1.2.52 Керівництва визначає, що всі культурні об'єкти та їх персонал повинні бути належним чином позначені відповідними розпізнавальними знаками. В різних пунктах цього ж документу цитуються положення Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та відтворюються заборони знищувати, пошкоджувати, розкрадати та ін. культурні цінності. В пункті 5.1.17 йдеться про теоретичну підготовку військовослужбовців в сфері міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) та згадується питання щодо захисту культурних цінностей серед тих, відповідь на які повинні знати військовослужбовці. Таким чином, фіксується ідея обов'язкової підготовки військовослужбовців з МГП загалом та захисту культурних цінностей зокрема. До Керівництва додаються також правила позначення об'єктів згідно МГП. В контексті культурних цінностей дані правила пропонують використовувати розпізнавальний знак, введений Гаазькою конвенцією 1954 року. Разом з тим вказано, що позначення може здійснюватися і знаком з так званого Пакту Реріха (хоча в Конвенції 1954 року визначено, що знак Конвенції заміняє знак з Пакту, а Україна ніколи не була стороною Пакту). Більш того, міститься й згадка про знак з Гаазької конвенції 1907 року про бомбардування морськими силами під час війни для історичних монументів та будинків культурного призначення.

Гаазька конвенція 1954 року визначає зобов'язання держав та недержавних учасників збройного конфлікту щодо охорони та поваги культурних цінностей, які були ґрунтовно описані в іншому розділі доповіді. Нагадаємо, що Конвенцією передбачено зобов'язання утримуватися від нападів на культурні цінності, використання їх в воєнних цілях, спроб пограбування та й руйнування. Також передбачене зобов'язання маркувати розпізнавальними знаками, гарантований захист транспортування культурних цінностей (серед українських НПА цілі регламентації транспортування служить Постанова ВРУ «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», яка частково відтворює норми щодо транспортування з Конвенції), запропоновані механізми контролю за захистом культурних цінностей.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (прийнята 16.11.1972 року, ратифікована Україною 04.10.1988 року)¹¹⁹ та Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та за-

¹¹⁸ Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в збройних силах України : Затв. наказом Міністра оборони України від 11 вересня 2004 р. N 400 / В.о. М-во оборони України. – К. : Азимут-Україна, 2004. – 144 с.

побігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (від 14.11.1970 року, ратифікована 10.02.1988 року)¹²⁰ хоча прямо не стосуються збройного конфлікту, проте перша вимагає поваги до культурної та природної спадщини інших держав (в т. ч. у разі збройного конфлікту), а друга – визначає необхідність забезпечувати повернення культурних цінностей, вивезених з окупованих територій.

У Законі України «Про охорону культурної спадщини» визначено перелік та зміст заходів, що повинні реалізовуватися в рамках охорони культурної спадщини, зокрема: запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, відповідного використання, консервації, реєстрації об'єктів культурної спадщини¹²¹. Законом визначено й компетентний орган, який покликаний здійснювати управління об'єктами культурної спадщини, яким названі Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади (тобто, перш за все, Міністерство культури України) та обласні, районні та Київські та Севастопольські міські адміністрації, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради. Стаття 27 визначає, що в разі виникнення загрози культурним об'єктам, компетентний орган (його визначення залежить від статусу пам'ятки – національна чи місцева) повинен вжити необхідні заходи, а саме: змінити вид або спосіб її використання, провести роботи з її консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту та пристосування. І хоча закон не містить спеціальних норм щодо захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту, тим не менш такий конфлікт є одним із факторів небезпеки, а тому у його випадку слід звертатися до згаданих вище заходів.

У випадку порушення законодавства про охорону культурної спадщини цим законом передбачено настання юридичної та / або фінансової відповідальності. Зокрема, за незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини, а також за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин винні особи притягаються до кримінальної відповідальності відповідно до закону (ст. 43).

За порушення законодавства про охорону культурної спадщини на юридичну особу, яка є власником або уповноваженим ним органом чи замовником робіт, відповідний орган охорони культурної спадщини накладає фінансові санкції (ст. 44).

Ухилення від підписання охоронних договорів на пам'ятки, порушення режиму використання пам'ятки, порушення режиму історико-культурного заповідника чи історико-культурної заповідної території, проведення ремонтних, реставраційних, реабілітаційних робіт на пам'ятці, зміну призначення пам'ятки, її частин та елементів, здійснення написів, позначок на ній, на її території та в її охоронній зоні без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини, ухилення від передачі в установленому порядку знайдених під час археологічних розвідок, розкопок рухомих предметів, пов'язаних з нерухомими об'єктами культурної спадщини, на постійне зберігання до музеїв (державних фондосховищ), у яких зберігаються музейні предмети і музейні колекції, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України, а також за невиконання законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини щодо усунення порушень вимог законодавства про охорону культурної спадщини або створення перешкод для їх діяльності тягне за собою настання адміністративної відповідальності відповідно до закону (ст. 46).

При цьому законом також зазначено, що застосування фінансових санкцій, адміністративних стягнень або кримінального покарання не звільняє винного від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану власникові пам'ятки або уповноваженому ним органу, особі, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, охоронюваною археологічною територією (ст. 47).

¹¹⁹ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_089.

¹²⁰ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186.

¹²¹ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

У Законі України «Про охорону археологічної спадщини» у ст. 6 та 7 визначаються обов'язки центральних та місцевих органів влади охороняти об'єкти археологічної спадщини¹²². За аналогією з законом «Про охорону культурної спадщини» така охорона повинна здійснюватися у разі виникнення загроз, у т. ч. пов'язаних зі збройним конфліктом. З приводу відповідальності за порушення законодавства України про охорону археологічної спадщини цей закон зазначає лише, що «Юридичні і фізичні особи, дії або бездіяльність яких завдали шкоди археологічній спадщині, несуть відповідальність відповідно до законодавства України» (ст. 22).

Тепер більш детально зупинимось на особливостях адміністративно-правового та кримінально-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів в Україні. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства яким регулюється сфера культури – це форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів, що виявляється в застосуванні ними з додержанням встановленої процедури заходів адміністративного примусу, які містяться в адміністративно-правових санкціях до фізичних осіб за вчинення адміністративних правопорушень, а також до юридичних осіб за порушення адміністративно-правових установлень у сфері культури¹²³.

Треба відзначити, що проступки в сфері культури можуть мати загальний характер і вчинятися у будь-якій сфері. Наприклад, адміністративні корупційні правопорушення (глава 13-а КУпАП), порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності (ст. 51-2 КУпАП), порушення права на інформацію (ст. 212-3 КУпАП), здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем (ст. 212-6 КУпАП), порушення законодавства про державну таємницю (ст. 212-2 КУпАП), порушення встановленого порядку видачі сертифіката відповідності (ст. 172-1 КУпАП), порушення порядку видачі документа дозвільного характеру (ст. 166-10 КУпАП), порушення законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (ст. 166-11 КУпАП), порушення законодавства про ліцензування певних видів господарської діяльності (ст. 166-12 КУпАП).

В той же час в КУпАП визначено перелік протиправних діянь, які стосуються саме сфери культури. Ключовою щодо сфери культури є, безумовно, глава 7, в якій визначено адміністративні правопорушення у сфері охорони культурної спадщини. Так, ст. 92 КУпАП встановлена відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини. Де зазначено, що: ухилення від підписання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму використання пам'ятки культурної спадщини; порушення режиму історико-культурного заповідника чи історико-культурної заповідної території; проведення ремонтних, реставраційних, реабілітаційних робіт на пам'ятці культурної спадщини, зміна призначення пам'ятки культурної спадщини, її частин та елементів, здійснення написів, позначок на ній, на її території та в її охоронній зоні без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини; ухилення від передачі в установленому порядку знайдених під час археологічних розвідок, розкопок рухомих предметів, пов'язаних з нерухомими об'єктами культурної спадщини, на постійне зберігання до музеїв (державних фондосховищ), у яких зберігаються музейні предмети і музейні колекції, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України, – тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Окрім зазначеної норми, адміністративна відповідальність встановлена також за: порушення законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи (стаття 92-1), невиконання законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини (стаття 188-33). Як бачимо, спеціальна норма, якою б захищалися культурні цінності від посягань під час збройного конфлікту, наразі відсутня. Проте, на жаль, нам не вдалося знайти статистичні дані щодо того, скільки ж осіб було притягнуто до адміністративної відповідальності за посягання на культурні цінності.

¹²² Про охорону археологічної спадщини [Електрон. ресурс]: Закон України від 18.03.2004 № 1626-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>.

¹²³ Адміністративна відповідальність у сфері культури [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.su/6_25295_administrativna-vidpovidalnist-u-sferi-kulturi.html.

Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів кримінально-правовими нормами на сьогодні також є явно недостатнім. Так, вітчизняний Кримінальний кодекс взагалі не містить спеціальної норми, яка б передбачала відповідальність за незаконне використання знаку охорони культурних цінностей. Також не передбачена відповідальність за використання культурних цінностей, які знаходяться під спеціальним захистом, для підтримання воєнних дій за відсутності військової необхідності.

Єдиною спеціальною нормою, яка передбачає відповідальність за розграбування національних цінностей на окупованій території, є стаття 438 КК України. Проте, і її можливості обмежені. По-перше, вона застосовується лише під час збройних конфліктів міжнародного характеру. Такий висновок випливає, зокрема, із Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткового Протоколу I 1977 р. Статтею 438 КК не передбачена відповідальність за порушення законів та звичаїв збройних конфліктів неміжнародного характеру. Хоча ці закони та звичаї за своїм змістом споріднені з указаними вище, все ж юридично вони розглядаються як окремі і мають свої особливості. Зокрема, у Додатковому Протоколі II 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. ідеться про збройні конфлікти, що відбуваються на території однієї держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол. За Римським Статутом Міжнародного кримінального суду зазначені вище види законів та звичаїв також називаються окремо, проте порушення їх визнаються видами воєнних злочинів. Це вказує на необхідність внесення відповідних змін до статті 438 КК України¹²⁴.

По-друге, предметом цих дій є лише майно, що має культурну або іншу національну цінність (тобто відповідати вимогам Закону України «Про охорону культурної спадщини», Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р.). Розграбування національних цінностей на окупованій території охоплює довільне їх вилучення будь-яким способом, що поєднується з подальшим їх оберненням на користь іншої держави або окремих осіб, а також, як правило, із вивезенням за межі окупованої території¹²⁵.

Досить цікавим може вважатися досвід Республіки Молдова, в якій у 2013 році були внесені зміни до Кримінального кодексу щодо криміналізації грубого порушення міжнародного гуманітарного права у період збройних конфліктів, – як міжнародних, так і неміжнародних. Зокрема, це стосується статей 127-1 (Особа, яка охороняється міжнародним гуманітарним правом), 130 (Найманець), 135 (Геноцид), 135-1 (Злочини проти людяності), 137 (Військові злочини стосовно осіб), 137-1 (Військові злочини проти права власності та інших прав), 137-2 (Застосування заборонених засобів ведення війни), 137-3 (Застосування заборонених методів ведення війни), 137-4 (Незаконне використання відмітних емблем міжнародного гуманітарного права), 138 (Віддача і виконання явно незаконного наказу. Нездійснення або неналежне здійснення належного контролю)¹²⁶.

Серед загальних норм українського кримінального законодавства, якими передбачена відповідальність за посягання на культурні цінності, і які можуть бути застосовані також і під час збройного конфлікту неміжнародного характеру, можна назвати статті 178 (Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків), 179 (Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь), 193 (Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї), 201 (Контрабанда), 298 КК України (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини).

¹²⁴ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Електрон. ресурс] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с. – Режим доступу : <http://radnuk.info/komentar/kruminal/osobluva/306-rozd20/4745--438-----.html>.

¹²⁵ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Електрон. ресурс] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с. – Режим доступу : <http://radnuk.info/komentar/kruminal/osobluva/306-rozd20/4745--438-----.html>.

¹²⁶ Уголовный кодекс Республики Молдова [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://lex.justice.md/ru/331268/>.

Здійснити порівняльний аналіз кількості вчинених злочинів за цими статтями у зв'язку із військовим конфліктом на сході України наразі не видається можливим: діючий порядок формування звітності не надає можливості виокремити інформацію про реєстрацію злочинів на окремих територіях адміністративних одиниць (тобто в зоні АТО). Відтак Генеральною прокуратурою України були надані відомості щодо загальної кількості правопорушень досліджуваної категорії, зареєстрованих на території Донецької та Луганської областей¹²⁷. І хоча наведений нижче аналіз у зв'язку з наведеними обставинами не є абсолютно достовірним, він все ж дає можливість оцінити основні тенденції щодо реагування органів влади на такі правопорушення.

Порівняння наявних статистичних даних в межах України в цілому, та на території Донецької та Луганської областей зокрема, показало, що загальна кількість облікованих посягань на культурні цінності протягом 2013–2015 років була незначною (табл. 1).

Таблиця 1

Дані щодо облікованих злочинів, пов'язаних з посяганням на культурні цінності, за 2013–2015 роки

	2013 р.			2014 р.			2015 р.		
	усього по Україні	Донецька обл.	Луганська обл.	усього по Україні	Донецька обл.	Луганська обл.	усього по Україні	Донецька обл.	Луганська обл.
ст. 178	3	1	0	7	2	1	3	0	1
ст. 179	5	1	0	3	1	0	2	0	0
ст. 193	8	0	0	3	0	0	2	0	0
ст. 201	196	9	13	129	2	15	110	0	2
ст. 298	67	0	1	52	2	3	57	4	4

Подальший аналіз динаміки за період до початку збройного конфлікту (2013 рік) з періодом проведення АТО (2014–2015 роки), показав, що і зміни цих статистичних даних були незначними. Зокрема, за 12 місяців 2013 року у Донецькій та Луганській областях разом було обліковано усього 1 випадок пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК), у 2014 – 3 випадки, у 2015 – 1. Випадків незаконного утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК) – відповідно 1; 1 та 0. Жодного факту незаконного привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК) протягом 2013–2015 років не було обліковано взагалі. Слід вказати на незначне зростання кількості облікованих у цих областях злочинів, передбачених ст. 298 КК України (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини): 2013 р. – 1; 2014 р. – 5; 2015 р. – 8.

Як можна побачити з наведеної вище таблиці, протягом 2013–2015 років найбільше всього було обліковано злочинів, передбачених ст. 201 КК (Контрабанда). Так, у 2013 році на території Донецької та Луганської областей кількість цих злочинів становила 22. У наступні роки їх кількість суттєво зменшилась (17 у 2014 році та 2 у 2015 році). Зауважимо однак, що ці показники знову ж таки не повністю описують ситуацію із захистом культурних цінностей у ситуації збройного конфлікту, оскільки, по-перше, стосуються лише підконтрольних українській владі територій Донецької та Луганської областей (у тому числі й не зачеплених збройним конфліктом), а, по-друге, охоплюють переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю не тільки культурних цінностей, але й інших предметів, передбачених цією статтею (отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин,

¹²⁷ Лист Генеральної прокуратури України від 08.06.2016 № 19/4-840, вих. 16.

радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації).

Схожа ситуація має місце і стосовно злочинів, передбачених ст. 438 КК (Порушення законів та звичаїв війни). У 2013 році по всій Україні не було обліковано жодного злочину цього виду, у 2014 – 1, у 2015 – 4. При цьому складом цього злочину охоплюється досить широке коло діянь: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; вигнання цивільного населення для примусових робіт; розграбування національних цінностей на окупованій території; застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Відповідно, неможливо встановити, чи були взагалі обліковані злочинні посягання на культурні цінності, а якщо й були – то у якій кількості.

Відсутність будь-яких рішень суду щодо злочинних порушень, пов'язаних з посяганнями на культурні цінностей під час збройного конфлікту засвідчив здійснений нами аналіз справ, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень у загальному доступі. Зазначена база нами була досліджена за період з 01.07.2014 по 19.07.2016 року. Так, зокрема, не було знайдено жодного документа щодо порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК). По два документи було знайдено щодо злочинів, передбачених статтями 298 (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини) та 178 КК України (Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків). Проте вони стосувались інших регіонів України і не були пов'язані з посяганнями на культурні цінностей під час збройного конфлікту на сході України. Так само стосувались інших регіонів України і не були пов'язані з посяганнями на культурні цінності під час збройного конфлікту на сході України жоден з 86 документів щодо злочинів, передбачених статтею 201 КК (Контрабанда), жоден з 42 документів щодо злочинів, передбачених статтею 193 КК (Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї) та жоден з 5 документів щодо злочинів, передбачених статтею 179 КК (Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь).

Підводячи підсумок викладеному, слід ще раз зазначити, що спеціальний захист культурних цінностей має бути підготовлений ще у мирний час спільними силами законодавців та урядовців. Крім того, необхідним є удосконалення чинного законодавства щодо відповідальності за посягання на культурні цінності.

3. ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ ТА СТАН ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ І ЦІННОСТЕЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Анексія Криму та збройний конфлікт на сході України виявили правові пробіли у сфері забезпечення у сфері забезпечення охорони культурних цінностей. Так, проведене нами дослідження доступних відкритих джерел (публікації у ЗМІ, повідомлення у соціальних мережах, аналіз судової практики, опитування, результати моніторингових візитів) не підтвердило здійснення завчасної підготовки культурних об'єктів до надзвичайних ситуацій чи збройного конфлікту. А саме – на культурних цінностях не розміщувались розпізнавальні знаки; не вживались спеціальні заходи архітектурного характеру (для попередження і полегшення боротьби із пожежами, руйнуваннями); не були створені резерви матеріалів, необхідних для евакуації культурних цінностей; на багатьох об'єктах культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності були відсутні плани евакуації на випадок збройного конфлікту або вони не були виконані; не були створені цивільні служби, які повинні здійснювати захисні заходи у випадку збройного конфлікту; проявився явно недостатній рівень просвіти в галузі міжнародного гуманітарного права в лавах військовослужбовців та працівників культури.

Все це призвело до серйозних втрат для вітчизняної культури. Начальник управління музейної справи та культурних цінностей Міністерства культури Василь Рожко розповів під час брифінгу 13.06.2016 року, що за статистичними даними, близько 70 музеїв опинилися на тимчасово окупованих територіях Криму і Донбасу – орієнтовно по 35. «Але за нашими останніми підрахунками, тих музеїв – близько 100, точніше 99, враховуючи Крим, Севастополь, Луганську і Донецьку області за лініями вогню. І понад 1 мільйон музейних предметів, навіть за деякими даними до 2 мільйонів, опинилися за межею досяжності української влади. Безпосереднього контакту з музеями на окупованих територіях і інформації, що там відбувається, немає. Люди налякані, не йдуть на контакт, для людей насправді є загроза. Керівник Луганського музею 2 місяці просиділа в підземеллі просто за доносом. Ми розуміємо, що після дзвінків, після контактів до людей приходять спеціальні служби і погрожують, допитують і так далі». За словами чиновника, від руйнувань, яких найбільше сталося в 2014 році, найбільше постраждав Донецький краєзнавчий музей. 3 29 залів – 25 зруйновано, що призвело до втрати більшої частини колекції¹²⁸.

Відповідно, можна також констатувати, що сторони конфлікту не проявляли належної поваги до культурних цінностей. Зокрема, мали місце випадки перетворення їх у військові об'єкти; не проявлялося особливої турботи до них як до цивільних об'єктів; не вживалося заходів, щоб мінімізувати нанесення випадкової шкоди, внаслідок чого заподіювалась шкода будівлям та історичним пам'яткам; відбувались акти пограбування об'єктів культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності.

3.1. Перетворення об'єктів культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності у військові об'єкти

3.1.1. Перетворення об'єктів культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності у військові об'єкти, внаслідок чого їм була заподіяна шкода

Влітку 2014 року відбулося протистояння українських військових та бойовиків «ДНР» за взяття під контроль висоти на кургані Савур-Могили. Стратегічна важливість висоти була пов'язана з тим, що вона підноситься над прилеглими степовими просторами, дозволяючи контролювати велику ділянку кордону України з Росією. З вершини кургану проглядається територія радіусом у 30–40 кілометрів¹²⁹.

¹²⁸ Мінкульт порахував музеї, що залишилися під окупантами [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2033684-minkult-porahuvav-muzei-so-zalilisilisa-pid-okupantami.html>.

¹²⁹ Бої за Савур-Могили 2014 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бої_за_Савур-Могили_2014.

Упродовж боїв у червні-серпні 2014 року меморіальний комплекс, що був розташований на кургані, отримав значні пошкодження. Повалилася фігура солдата, її уламки розсіяні. Сильно постраждали пілони, барельєфи і сам обеліск, який отримав ряд наскрізних пробоїн. Як відомо, всередині обеліску розташовувався невеличкий музей, присвячений боям за Савур-могилу у липні-серпні 1943 року¹³⁰.

Ще у 1936 році Савур-Могила отримала статус пам'ятника старовини і героїчного українського епосу, та згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928 меморіальний комплекс «Савур-Могила» визнаний пам'яткою історії національного значення і занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України^{131, 132}.

¹³⁰ Меморіал на вершині Савур-могили знищено. ФОТО [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/08/11/143944/>.

¹³¹ Олейников М. Я. Саур-Могила. Путеводитель. — Донецк: «Донбасс», 1976. — С. 7.

¹³² ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР НЕРУХОМИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244910406.

Скріншот з відео обстрілу Савур-Могили¹³³

Скріншот з відео, де відзняті бої за Савур-Могилу 1 липня 2014 року¹³⁴

---

¹³³ Массированный обстрел Саур-Могилы: видео [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=xdtzLovJkz8>.

¹³⁴ Саур-Могила 1 июля 8:40 – обстрел: видео [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=zv0VE0Lik8k>.

Відеопанарама, знята літаючим безпілотним об'єктом, з якої видно руїни, що залишилися від меморіального комплексу¹³⁵

¹³⁵ Флаг на Саур-Могиле 28 августа. Беспилотником снятое видео [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=3pyO6mCalng>.

Фото зруйнованого солдата. Джерело: *Dosie.su*

3.1.2. Використання об'єктів культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності для потреб комбатантів.

17.06.2014 року *informato.rg.ua* з посиланням на власні джерела в університеті повідомив, що близько сотні озброєних автоматичною і снайперською зброєю бойовиків дали адміністрації та викладачам Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля в Луганську 12 годин для того, щоб евакуювати документацію й устаткування, і повністю покинути будівлі ВНЗ. Испити та захист дипломних робіт були скасовані. Джерела в середовищі сепаратистів підтверджують, що в студентському містечку ВНУ будуть сконцентровані основні сили і «Армії Південного Сходу»¹³⁶.

Того ж дня очевидці в соцмережі повідомили наступне. «У 2-й гуртожиток СНУ ім. Даля заселили терористів, які прямо біля гуртожитку встановили зенітку. Район густонаселений», – пише користувач *@applecrisis* в Twitter. До будівлі під'їхало з десяток легкових автомобілів і трактор. Він роз'їжджав по периметру між гуртожитком і бібліотекою університету, передала «Комсомольська правда в Україні». «Студенти всіх гуртожитків СНУ ім. Даля евакуювані. У найближчий профілакторій. Але вони там не помістяться всі», – пише *@ukrbrazz*.

У будівлю гуртожитку терористи занесли свої особисті речі, подушки і матраци¹³⁷.

¹³⁶ Сепаратисты намерены занять все здания университета Даля [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://informato.rg.ua/archives/2661>.

¹³⁷ Луганских студентов выдворили из общежития и заселили боевиков [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://hronika.info/ukraina/24813-luganskih-studentov-vydvorili-iz-obschezhitija-i-zaselili-boevikov.html>.

Фото Twitter@ukrbrazz

У підвалі однієї з будівель цього університету бойовики ГШР «Бетмен» влаштували «тюрму», де не тільки залякували і вбивали людей, а й проводили витончені тортури¹³⁸, а у науковій бібліотеці був розміщений польовий госпіталь проросійських бойовиків. У січні 2015 року в Інтернет-мережі з'явилися фото бібліотеки після того, як з неї з'їхав госпіталь. У будівлі вибите скло, книжки та журнали розкидані по підлозі, двері виламані, комп'ютерні системні блоки викрадено¹³⁹. Фонд бібліотеки складає понад 820 тисяч документів¹⁴⁰. До ладу бібліотеку привели її ж працівники. «Нас впустили сюди тільки 1 29 грудня. Тут було все дорізно: книги лежали на підлозі, ка-

талого вивернуті, купа сміття, битого скла. Ми зібралися згуртованим колективом і прибираємо те, що можливо. Ми докладаємо всіх зусиль, щоб бібліотека відновила свою діяльність», – розповіла одна зі співробітниць бібліотеки EastKorr¹⁴¹.

10.07.2014 року головний редактор порталу «Новости Донбасса» Олексій Мацука на своїй сторінці в соціальній мережі повідомив, що «близько 300 терористів із самопроголошеної «Донецької народної республіки» здійснили захоплення будівлі Палацу культури ім. Кірова, який розташований недалеко від шахти Абакумова¹⁴².

Протягом 2014 року і першого кварталу 2015-го терористичними формуваннями були захоплені молитовні приміщення громад баптистських церков у містах: Горному, Антрациті, Луганську та Красному Лучі, повідомляє прес-служба Луганської ОДА¹⁴³. За інформацією пастора Сергія Косяка, яку він оприлюднив на своїй сторінці у Facebook, за 2014 рік бойовики неодноразово робили напади та захоплювали будівлі релігійних організацій¹⁴⁴. Так, 25 травня 2014 року в Горлівці озброєні люди в балаклавах захопили будівлю протестантської Церкви Христової і біблійного інституту Беар Веллі, підтверджують fakty.ictv.ua¹⁴⁵. За словами Косяка, бойовики відібрали церковну будівлю – колишній дитячий садок. Вивезли все майно, забрали оргтехніку, і облаштували там штаб «ДНР».

¹³⁸ Боевики из банды «Бэтмена» рассказали о «пыточной» в подвале луганского университета [Електрон. ресурс]. – Режим доступа:

<http://glavred.info/zhizn/boeviki-iz-bandy-betmena-rasskazali-o-pytochnoy-v-podvale-luganskogo-universiteta-299607.html>.

¹³⁹ В Луганске русские террористы разгромили и разграбили библиотеку ВНУ имени Даля (фото) [Електрон. ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.citynews.net.ua/news/40161-v-luganske-russkie-terroristy-razgromili-i-razgrabili-biblioteku-vnu-imeni-dalya-foto.html#>

¹⁴⁰ Інформація про бібліотеку [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://librarysnu.at.ua/index/0-2>.

¹⁴¹ В научной библиотеке Далевского университета идут восстановительные работы после ухода ГБР «Бэтмен» [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://informator.lg.ua/archives/60005>.

¹⁴² В Донецке 300 террористов «поселились» в Дворце культуры, – журналист [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://byut.kharkov.ua/news/462662/>.

¹⁴³ Террористы захватили баптистские церкви в четырех городах Луганской области [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unn.com.ua/ru/news/1459108-bojoviki-zakhopili-baptistski-tserkvi-u-chofirokh-mistakh-luganschini>.

¹⁴⁴ Пастор из Донецка составил список захваченных боевиками церквей [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/27952-pastor-iz-donecka-sostavil-spisok-zaxvachennykh-boevikami-cerkvej.html>.

¹⁴⁵ Сепаратисты захватили церковь и библейский университет в Горловке [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-news/id/1516365>.

Фото: <http://www.citynews.net.ua/>

Фото: <http://ngnews.org/>

Також за інформацією Сергія Косяка у місті Сніжному у травні розігнали служіння церкви «Місто Віри», а її будівлю опечатали. 19 червня 2014 року о 8:00 відбулося незаконне захоплення церкви «Слово Життя» у місті Торез (Донецька область), яка входить в об'єднання Протестантської церкви України єпископа Сергія Яковлева. «Озброєні люди з шевронами «Козацька Гвардія» увірвалися в будівлю церкви: наказали вивозити меблі і забиратися, мотивуючи це все тим, що ці церкви вони вважають сектами і будуть їх знищувати. Людям, які перебували в будівлі пригрозили розстрілом, якщо вони на-

вколо цього інциденту будуть піднімати шум» – написав Сергій Косяк на своїй сторінці у соцмережі. Також бойовики «ДНР» розгромили міжконфесійний молитовний намет¹⁴⁶.

25 червня 2014 року озброєні люди з «ДНР» зайняли християнський реабілітаційний центр для алко-та наркозалежних «Скала порятунку» в місті Донецьку. «... В центр у першій половині дня прийшли представники ДНР і дуже ввічливо попросилися відвести під їх потреби частину споруд. Після недовгих переговорів представників реабілітаційного центру та бойовиків ДНР досягнуто двосторонньої угоди про взаємне співіснування. За центром збереглися господарські будівлі та частина комплексу, а представники ДНР розквартирувалися в невеликій будівлі на повному самозабезпеченні» – написав пастор.

16 червня 2014 року озброєні представники самопроголошеної «ДНР» «націоналізували» будівлю Церкви «Слово життя» у Горлівці. «У понеділок після робочого дня в нашій церкві було молитовне служіння. Прийшли озброєні люди, зажадали відкрити всі кімнати, більше години нас тримали, а потім всіх прогнали. Нам повідомили, що тепер тут буде штаб ДНР, і будівлю націоналізовано. Протестантських церков в Горлівці більше не буде», – повідомив парафіянин церкви¹⁴⁷.

9 липня 2014 року бойовики вторглися на територію Донецького християнського університету і заявили, що під приводом воєнного стану всім майном і технікою будуть користуватися підрозділи самопроголошеної «ДНР», написав экс-ректор університету і протестантський богослов Михайло Черенков на своїй сторінці в Facebook. «Вчора озброєні бойовики вторглися на територію ДХУ і зачитали наказ: у зв'язку з воєнним станом Донецький християнський університет переходить у розпорядження військових підрозділів Донецької народної республіки – разом з усім майном, технікою», – повідомив Черенков

¹⁴⁶ Террористи ДНР захватили еще одну протестантскую церковь — в Торезе [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://ngnews.org/terroristy-dnr-zahvatili-eshhe-odnu-protestantskuyu-tserkov-v-toreze/>.

¹⁴⁷ В Горловке ДНРовцы национализировали здание церкви «Слово жизни» [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.grehu.net/news/cerkov/19314>.

Донецький християнський університет. Джерело: Raportio/VanYan

iPress.ua. Він зазначив, що в разі непокори терористи пригрозили військово-польовим судом. За інформацією, бойовики вигнали працівників навчального закладу і тих, хто там проживав. «Сьогодні дозволили вивезти комп'ютери, документи та особисті речі. Люди раді й тому. Територія віри стала територією ненависті, дім молитви вертепом розбійників», – написав Черенков¹⁴⁸.

21 червня 2014 року озброєні бойовики захопили храм протестантської церкви «Слово життя» міста Шахтарська Донецької області. У полон терористи взяли пастора Церкви Миколу Калиниченка,

якого пізніше відпустили, відібравши у нього автомобіль. «Також терористи оголосили пастору, що якщо він буде продовжувати займатися релігійною діяльністю, то його розстріляють». Пізніше ЗМІ повідомили, що будівля Церкви «Слово життя» в Шахтарську використовується бойовиками «ДНР» для утримання чоловіків у віці від 20 до 40 років з метою їх примусового залучення до лав бойовиків¹⁴⁹.

26 червня 2014 року бойовики захопили молитовний будинок Церкви мормонів. Про це на брифінгу повідомив офіційний представник Інформаційного центру РНБО Андрій Лисенко, написали в «Укрінформ». За його словами, церква стане центром розміщення бойовиків¹⁵⁰.

У Луганську 12 вересня «невідомі особи в камуфляжному одязі» в молитовному будинку Міжнародного союзу церков євангельських християн-баптистів влаштували опорний пункт поліції «ЛНР»¹⁵¹.

4 жовтня 2014 року представник Свято-Троїцького кафедрального собору Української православної церкви Київського патріархату в Луганську повідомив Українським Новинам про захоплення собору донськими козаками. За його словами, опівдні в собор увірвалися російські донські козаки і наказали протягом години священикам і служителям забиратися геть. Також загарбники сказали, що ніякого храму тут більше не буде, відтепер вони облаштують гуртожиток для «козаків» і будуть тут жити¹⁵².

¹⁴⁸ Терористи ДНР захопили Донецький християнський університет [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/ru/news/v_toreze_y_snezhnom_kavkazskye_boevyky_grabyat_doma_y_zabyrayut_avtomobyly_73752.html.

¹⁴⁹ Представники ДНР забрали будівлю церкви «Слово життя» в Донецьку [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://woua.org/ua/church-life/predstaviteli-dnr-zabrali-zdanie-tserkvi-slovo-zhizni-v-donetske.html>.

¹⁵⁰ СНБО: В Донецьке терористи захопили церковь мормонів [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/separatism/SNBO-V-Doneske-terroristy-zahvatili-cerkov-mormonov-28997.html>.

¹⁵¹ Захвачен Дом молитвы ЕХБ в Луганске [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grehu.net/news/kriminal/20300>.

¹⁵² В Луганске донские казаки захватили собор УПЦ КП [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/news/138876.-V-Luganske-donskie-kazaki-zahvatili-sobor-UPTs-KP.ru>.

¹⁵³ Разбомбили музей истории и культуры Луганска (фото) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://informer.lg.ua/archives/11180>.

3.2. Спричинення шкоди об'єктам культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності внаслідок обстрілів

14 липня 2014 року було обстріляно Музей історії і культури міста Луганська. Снаряд потрапив у вікно другого поверху, вибух зруйнував стіну. Утворилися сильні пошкодження всередині будівлі, на другому поверсі вилетіли шибки. Було зіпсовано фасад. Будівлю музею було побудовано у 1880-х роках. У 1980 році в ньому створили музей Климента Ворошилова, а у 1990 році його перепрофілювали в Музей історії та культури Луганська. Колекція музею налічує понад 50 тисяч експонатів¹⁵³.

Пам'ятник містобудування та архітектури, охоронний номер 140056, охоронна табличка прикріплена до фасаду. На табличці зазначено: «Будівля, де відбулося 1 засідання Луганської міської Думи. Охоронний номер 140056»¹⁵⁴. Наразі у Луганську проводять ремонт будівлі.

2 липня 2014 року на Youtube з'явилося відео, що відображає Меморіальний комплекс «Борцям революції», одну з найвизначніших пам'яток історії та культури міста Луганська. На відео видно, що під час **обстрілу** було пошкоджено частину меморіального комплексу, в тому числі скульптуру Петра Цупова¹⁵⁵.

Меморіальний комплекс «Борцям революції» – комплекс національного значення, внесений до реєстру пам'яток історії Постановою Кабінету міністрів України № 1761 від 27 грудня 2001 року. Він був споруджений у 1936 році, реконструйований у 1945 і 2010 рр. Являє собою колонаду з ростовими скульптурами Пархоменко А. і Цупова П. по краях. На плитах написані імена загиблих під час громадянської війни. Перед колонадою – вічний вогонь. Через дорогу, навпроти колони з боків фонтану встановлено два англійські танки Марк-5, відреставровані у 2010 році. Архітектор Шеремет О. С., скульптори Шильников М. і Рабинович М. Матеріал – мармур лабрадорит. У 2013 році його стан був оцінений як добрий, встановлена охоронна табличка¹⁵⁶.

16 липня 2014 року у будівлю кафе «Па-де-Прованс», яке знаходилося в історичній частині міста Луганська, попав снаряд. Прийнятим в місті генеральним планом передбачено, що вулиця ім. Карла Маркса внесена до історичного ареалу населеного пункту¹⁵⁷.

22 липня 2014 року під час обстрілу постраждала Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Горького. Снаряд пробив стіну будівлі¹⁵⁸. Луганська обласна універсальна наукова бібліотека була заснована ще у кінці 19 століття як земська бібліотека-читальня. Загальний книжковий фонд бібліотеки ім. М. Горького на 1 січня 2014 року складав 984 290 примірників видань. Впродовж 2013 року бібліотеку відвідали 487 тис. користувачів, видано 915 тис. примірників видань¹⁵⁹. Пізніше діру у стіні було відремонтовано, але фасад будівлі залишився пошкодженим¹⁶⁰.

¹⁴⁸ Террористи ДНР захопили Донецький християнський університет [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/ru/news/v_toreze_y_snezhnom_kavkazskye_boevyky_grabyat_doma_y_zabyrayut_avtomobyly_73752.html.

¹⁴⁹ Представники ДНР забрали будівлю церкви «Слово життя» в Донецьку [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://wolu.org/ua/church-life/predstaviteli-dnr-zabrali-zdanie-tserkvi-slovo-zhizni-v-donetske.html>.

¹⁵⁰ СНБО: В Донецьке терористи захопили церковь мормонов [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/separatism/SNBO-V-Donecke-terroristy-zahvatili-cerkov-mormonov-28997.html>.

¹⁵¹ Захвачен Дом молитвы ЕХБ в Луганске [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grehu.net/news/kriminal/20300>.

¹⁵² В Луганске донские казаки захватили собор УПЦ КП [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/news/138876-V-Luganske-donskie-kazaki-zahvatili-sobor-UPTs-KP.ru>.

¹⁵³ Разбомбили музей истории и культуры Луганска (фото) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://informer.lg.ua/archives/11180>.

¹⁵⁴ Памятники Луганска как они есть. Результаты общественной инвентаризации объектов культурного наследия города: каталог / Бритюк А. А. и др. – Луганск, 2013. – 115 с.

¹⁵⁵ Памятник борцам революции в Луганске [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=b0ctuc0vdFA>.

¹⁵⁶ Памятники Луганска как они есть. Результаты общественной инвентаризации объектов культурного наследия города: каталог / (Бритюк А. А. и др. – Луганск, 2013. – 115 с.

¹⁵⁷ Памятники Луганска как они есть. Результаты общественной инвентаризации объектов культурного наследия города: каталог / Бритюк А. А. и др. – Луганск, 2013. – 115 с.

¹⁵⁸ Библиотека им. М. Горького: жизнь после попадания снаряда (фоторепортаж) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://informer.lg.ua/archives/43385>.

¹⁵⁹ У кожного з нас є своя історія. І саме минулому ми зобов'язані сьогоденням. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.lg.ua/ukr/about_history.php.

¹⁶⁰ Библиотека им. М. Горького: жизнь после попадания снаряда (фоторепортаж) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://informer.lg.ua/archives/43385>.

Фото: <http://informer.lg.ua/>

Відео: Ksenia God на Youtube

Фото: Informator.lg.ua

Фото: <http://informator.lg.ua/>

В результаті артобстрілу в ніч із 20 на 21 серпня 2014 року було зруйновано будівлю Донецького обласного краєзнавчого музею. Із 29 виставкових залів уціліло три, було знищено близько тисячі експонатів, музей відновленню не підлягає¹⁶¹. Як інформує «Остров» із посиланням на очевидців, будівля постраждала дуже сильно: «Зруйновано покрівлю, два сходових прорізи, вибиті вікна. Постраждали зал природи, малий виставковий зал, зал етнографії»¹⁶².

Директор музею Євген Денисенко повідомив «Голосу України», що музею фактично більше не існує. У будівлю влучило вісім снарядів, знищено близько тисячі експонатів, зруйновані стіни, дах і підвал, просіли плити перекриття¹⁶³. Із 29 залів уціліли лише три, – зазначив директор. – Постраждали кабінети співробітників, і мій також. Вилетіли всі 400 вікон. Якщо чесно, досі не усвідомив того, що сталося, – сказав Денисенко. – Музей відновленню не підлягає. Все життя в один момент перетворилося на ніщо.

Донецький обласний краєзнавчий музей – один із найбільших і найстаріших музейних закладів України, фактично головний історичний музей області і Донбасу. 2014 року він мав святкувати 90 років від заснування (1924 р.). У фондах музею – 180 тисяч одиниць зберігання.

Залізнична станція в Дебальцеве є пам'ятником архітектури і однією з найперших станційних будівель. Вона побудована в кінці XIX століття. Будівля споруджувалася за індивідуальним проектом і від-

¹⁶¹ Зруйновано головний музей історії Донеччини. ФОТО [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/08/21/144124/>.

¹⁶² В Донецький обласний краєзнавчий музей попав снаряд. Здание сильно пострадало [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/general/society/news/452840/>.

¹⁶³ Краєзнавчий музей у Донецьку знищено снарядами. Найбільші втрати – в експозиції археології [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://golosukraine.com/publication/suspilstvo/spilnota/30492-krayeznavchij-muzej-u-donecku-znisheno-snaryadami-/#.VwZUX6SLTDf>.

¹⁶⁴ Последствия обстрела ж/д вокзала в Дебальцево: фото разрушений [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/photo/incident/4908429-posledstviya_obstrela_zh_d_vokzala_v_debaltsevo_foto_razrusheniy.htm#5.

Зруйнована будівля музею. Фото: Анастасія Снежко, Facebook

різняється оригінальністю конструкції. 19 та 27 січня 2015 року її було обстріляно з реактивних систем залпового вогню БМ-21 «Град». Внаслідок було вибите скло і пошкоджено фасади багатьох адміністративних будівель на території біля вокзалу. Також було пошкоджено багажне відділення і камери зберігання багажу, зал очікування, технічні приміщення компресорної станції^{164, 165}.

3 березня 2015 року Геннадій Москаль на своєму сайті повідомив, що у селі Троїцькому розбита православна церква. «...Бойовики розбили кам'яну православну церкву, збудовану ще в 1840-му році. Навколо церкви купа вирв від обстрілів, а деякі снаряди влучили прямо в будівлю, пробили дах і вибухнули всередині. Вітар повністю розбитий, ікони посічені осколками, священні книги валяються на землі... Це один із найбільших православних храмів Луганщини, який пережив дві війни – громадянську та другу світову війну, а також радянську владу» – написав він. За словами екс-голови Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, найближчий опорний пункт знаходився за 3 км від церкви¹⁶⁶.

В цілому за період ведення воєнних дій внаслідок обстрілів бойовиками населених пунктів на контрольованій Україні території Луганщини було пошкоджено вісім церковних храмів. Усі вісім церковних храмів належать до Української православної церкви. У більшості церков вибиті вікна, посічений осколками фасад, пошкоджена покрівля. А деякі зазнали сильних руйнувань внаслідок прямих влучень артилерійських та реактивних снарядів.

¹⁶⁵ Разрушенный вокзал Дебальцево после обстрела (ФОТО) [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://vostok.dozor.com.ua/news/donetsk/1172453.html>.

¹⁶⁶ В Троїцькому бойовики розбили з «Градів» православну церкву [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.moskal.in.ua/?category=news&news_id=1527.

Залізнична станція до війни. Фото: LenaM27 для Raparatio

Залізнична станція після обстрілу

Розбита православна церква у селі Троїцькому

Фото: Ярослав ГАЛАС, «ФАКТИ» (Северодонецьк)

У прес-службі голови Луганської військово-цивільної адміністрації Геннадія Москаля навели перелік пошкоджених церков станом на початок березня 2015 року:

- Свято-Іллінський храм у Лисичанську – пошкоджена покрівля, виникла тріщина в стіні;
- Храм на честь трьох святих у Попасній – численні осколкові пошкодження стін та куполу, пробита покрівля в церковному будинку;
- Свято-Миколаївський храм у Попасній – вибуховими хвилями вибиті вікна;
- Свято-Миколаївський храм у селищі Голубовське Попаснянського району – численні осколкові пошкодження стін;
- Свято-Троїцький храм у Троїцькому Попаснянського району – внаслідок прямих влучень реактивних снарядів пробито стелю, зруйновано вітар, знищені ікони;
- Свято-Миколаївський храм та каплиця на честь преподобного Серафима Саровського в Новотошківці Попаснянського району – численні осколкові пошкодження стін храму та каплиці;

Пошкоджена обстрілами церква в Трьохізбенці

- Каплиця на честь Святого Пантелеймона в Тошківці Попаснянського району – численні осколкові пошкодження стін;

- Свято-Покровський храм у Трьохізбенці – вибиті вікна, внаслідок прямих влучень реактивних снарядів пошкоджені стіни.

«Розбиті церкви зі знищеними вітварями й іконами – наочне підтвердження того, за який «православний мир» воюють росіяни та їхні найманці на Донбасі», – заявив Геннадій Москаль¹⁶⁷.

3.3. Пограбування об'єктів культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності

17 березня 2015 року бойовики «ДНР» пограбували колекціонера В'ячеслава Попова, викрали його унікальну колекцію зброї Великої Вітчизняної війни з музею. Про це «Острову» розповів власник колекції¹⁶⁸. За його словами, він на умовах благодійності виставляв свою колекцію в музеї Великої Вітчизняної війни в Донецьку. Навесні 2014 року, коли до влади в місті прийшла «ДНР», він почав рятувати свою колекцію і вивіз її з музею, аби переховати в гаражі. Пізніше, вже восени 2014 року, він вивіз за межі Донецька уніформу та інші артефакти. Близько 300 одиниць колекційної зброї були складені в ящики і теж приготовлені для евакуації в безпечне місце. Однак прибула на двох машинах група бойовиків, які за допомогою автогену відкрили двері гаража, викрали колекцію і відвезли її в невідомому напрямку.

Раритетні автомати і кулемети, які навіть за найскромнішими підрахунками коштували сотні тисяч євро, вкрали. Серед них була повна лінійка озброєння Німеччини 30-40-х років: MP-40, бойові «Шмайсери». Серед особливо цінних був британський кулемет «Льюїс», учасник Першої світової війни (саме таким користувався товариш Сухов у фільмі «Біле сонце пустелі»). І німецький кулемет «Бергман» того ж періоду, який може вважатися найдорожчим експонатом – за нього антиквари навіть на ті часи давали 150 000 євро. Інших екземплярів цього виду зброї в Україні більше немає. «У цьому списку все найцінніше. Багато екземплярів – єдині в Україні. Цю колекцію я збирав більше 20 років, привозив експонати з-за кордону, навіть з інших континентів, – поділюся з «Комсомольською правдою в Україні» пан В'ячеслав¹⁶⁹.

7 вересня 2015 року в міський музей міста Кіровська увірвалися двоє невідомих чоловіків і, погрожуючи фізичною розправою співробітнику, викрали наступні експонати: німецьку небезпечну бритву

¹⁶⁷ «Борці за «русский мир и православие» розбили на Луганщині вісім православних церков [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1446353-bortsi-za-russkiy-mir-i-pravoslavie-rozbili-na-luganschini-visim-pravoslavnikh-tserkov>.

¹⁶⁸ УТОЧНЕНО Прощай оружие! «Деды воевали» из «ДНР» разграбили уникальную коллекцию оружия времен Великой Отечественной войны [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/general/criminal/news/466558/>.

¹⁶⁹ В Донецке украли самую ценную в Украине коллекцию оружия [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://kp.ua/incidents/495125-v-donetske-ukraly-samuui-tsennuui-v-ukrayne-kollektsiyui-oruzhyia>.

Експозиція на відкриття музею ВОВ у 2012 році. Фото: Тетяна Дубова

часів Другої світової війни, електричну бритву 1942 року, три ордени Слави Великої Вітчизняної війни та орден Леніна. Останні виявилися макетами, однак представляли для музею як матеріальну, так і духовну цінність. Але вже через півгодини розбійників було затримано. Про це повідомила «Прес-служба МВС ЛНР»¹⁷⁰. Як зазначила директорка музею Ірина Бавика, це не перший напад на музей. «Історико-художній музей тільки почав виставляти експонати після обстрілів, і злочинці, мабуть, знаючи про це, вирішили зробити друге пограбування», – додала керівниця. «Близько 15 години в музей зайшли двоє

невідомих. На місці в цей час залишався тільки наш екскурсовод Олександр Стрельник. Йому стали погрожувати, бити і змушувати відкрити вітрини, де стоять експонати. Після того, як Стрельник відмовився відкривати вітрини, злочинці розбили скло і забрали експонати», – розповіла Інформатору подробиці події директорка музею¹⁷¹.

2 листопада 2015 року на прес-конференції в Києві редактор журналу «Музеї України» Віктор Тригуб заявив, що з Донецького обласного краєзнавчого музею зникли унікальні експонати зброї і скіфського золота вартістю в десятки мільйонів доларів, передає УНІАН. «Там стався... величезний злочин, і ми зараз проводимо журналістське розслідування. І виявилось, що були замовлені точкові обстріли Донецького обласного краєзнавчого музею, після чого його приміщення були розбиті, і після цього зникли унікальні колекції – скіфське золото, археологія, ювелірка, зброя. Вартість – це мільйони, десятки мільйонів доларів... Де вони поділися, ніхто не знає, ніхто не бачив...» – підкреслив Тригуб¹⁷².

16 листопада 2015 року стало відомо, що у «ЛНР» створили свої «ВПС ЛНР» з літаків, що належали Авіаційно-технічному музею міста Луганська, а саме з бомбардувальника СУ-25 та учбового літака Aero L-29 Delfin. Сюжети про цю подію були представлені телеканалами «Росія 1»¹⁷³, «Lifenews»¹⁷⁴, також сюжет було розміщено телерадіокомпанією Збройних сил РФ «ЗІРКА»¹⁷⁵. На відео видно, як пілот знаходиться у літаку Aero L-29 Delfin, дає інтерв'ю журналістам, а потім починає переміщуватися по дорозі на літаку, але не злітає. За словами співробітників «ВПС ЛНР», експонати було відновлено для використання у військових цілях.

¹⁷⁰ «Любителі» музейних експонатів [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://life.lg.ua/zakon-i-poryadok/lyubiteli-muzejnyh-eksponatov.html>.

¹⁷¹ В окупованому Кировске ограбили музей [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://informator.lg.ua/archives/118323>.

¹⁷² Эксперт: из донецкого музея пропали уникальные экспонаты [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/crime/65874-ekspert-iz-donetskogo-muzeya-proпали-unikalnyie-eksponaty.htm>.

¹⁷³ Луганск обороняется: у армии ЛНР появилась своя авиация [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Q-lqtuSQRyM>.

¹⁷⁴ У сил Новороссии появилась поддержка с воздуха. 17 01 2015. Новороссия новости [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=YsiaDef608>.

¹⁷⁵ Ополченцы ЛНР показали свою боевую авиацию [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201501300906-cqa6.htm.

Літак СУ-25. Фото: Окупований Луганськ

Денис Казанский

Вчера, в 9:26 · 🌐

В Донецке есть железнодорожный музей с небольшой коллекцией старых паровозов. Оказывается еще в прошлом году он подвергся ограблению. Российские боевики под шум войны решили вывезти паровозы в Россию.

Экспонаты удалось раскопечгарить и своим ходом догнать до границы. Но там российские таможенники, обалдев от такого зрелища, развернули паровозы назад и в Россию не пустили. В итоге два паровоза порезали на металлолом, а остальные вернули в стойло.

Рассказал эту историю сотрудник музея, несколько недель просидевший в подвале у террористов.

6 квітня 2015 року «Подробиці» повідомили, що ще у 2014 році у Донецьку бойовики намагалися вивезти до Росії раритетні поїзда з музею. На російській митниці паровози не пропустили, тому 2 з них порізали на металобрухт та таки транспортували до Росії, а решту повернули до музею¹⁷⁶. Про це повідомив користувач Денис Казанський на своїй сторінці в Facebook, посилаючись на співробітника музею, який декілька тижнів знаходився в полоні терористів.

За інформацією пастора Сергія Косяка, у липні 2014 року у селі Оленівка на Донеччині бойовики розігнали служіння, забрали будівлю церкви та будинок пастора церкви. «Бойовики вривалися в будинки, лякаючи переляканих жінок і дітей, забирали служителів, а після просто грабували порожні будинки і квартири» – відмітив він¹⁷⁷.

18 грудня 2014 року в діючому монастирському скиті Свято-Іверського жіночого монастиря в селищі Піски Ясинуватського району Донецької області було вчинено збройне мародерство з боку невідомих осіб, які представилися військовослужбовцями Збройних сил України. Митрополит Донецький і Маріупольський Іларіон того ж дня звернувся до Президента України П. О. Порошенка з проханням взяти під особистий контроль розслідування скоєного злочину, щоб були знайдені винні, а також святині та майно скиту. «На територію скиту в'їхала вантажівка з озброєними людьми у військовій формі, які офіційно представилися бійцями Нацгвардії. Вони заявили, що приїхали провести перевірку і вимагали відкрити будівлю резиденції, а потім і господарсько-побутові корпуси. Потім військові відібрали у черниць і сторожа паспорта та мобільні телефони і замкнули людей в одному з корпусів. ... Під час огляду єпархіальної резиденції, було виявлено, що після відходу українських військових, вона залишилася пограбованою, ними були вкрадені цінні речі, ікони, оргтехніка, кухонні сервізи, столові речі та багато чого іншого. ... За фактом сьогоднішньої події і розбійного відбирання українськими військовими їхніх особистих паспортів громадян України, черницями було подано відповідну заяву до Червоноармійського районного відділку міліції», – написав він у своєму листі¹⁷⁸.

¹⁷⁶ В Донецке порезали на металлолом раритетные паровозы [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/2026853-v-donetske-porezali-na-metallolom-raritetnye-parovozy.html>.

¹⁷⁷ Донецкий пастор: Террористы ДНР продолжают чинить «красное православие» [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/ru/news/250914-doneckiy-pastor-terroristy-dnr-prodolzhayut-chinit-krasnoe-pravoslavie>.

¹⁷⁸ Митрополит Донецький Іларіон звернувся до Президента України з проханням взяти під особистий контроль розслідування мародерства в монастирському скиті на території Донецької єпархії [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://eparhia.patriarchia.ru/ua/db/text/3885627.html>.

3.4. Умисне спричинення шкоди об'єктам культури, мистецтва, релігії, науки і пам'ятникам історії

16 серпня 2014 року в Інтернеті з'явилося фото палаючого будинку №6 на вулиці Карла Маркса у Луганську. Це житловий будинок з магазином споруди початку 20-го ст., охоронний номер 140052¹⁷⁹. Табличка відсутня¹⁸⁰. Очевидці повідомляють, що загоряння будівлі сталося зсередини в результаті навмисного підпалу. Перед цим будівлю було розграбовано терористами¹⁸¹.

Палаючий будинок №6 на вулиці Карла Маркса у Луганську

Церква «Слово життя». Джерело: wolua.org

15 червня 2014 року озброєні бойовики розгромили приміщення офісу євангельської Церкви «Нове покоління» в місті Горлівка Донецької області. З офісу винесли комп'ютери та іншу оргтехніку, а також статутні документи благодійних фондів Церкви: «Вони з'явилися ввечері в неділю. Жінка-сторож відчинила двері, люди з автоматами піднялися на другий поверх, де знаходяться наші офіси і почали безладно все розбивати», – розповів парафіянин церкви NGNews¹⁸².

26 червня 2014 року бойовики увірвалися в приміщення євангельської «Церкви переможців» міста Дружківка Донецької області і відвезли у свій штаб пастора Павла Лесько з дружиною. «Озброєні бойовики забрали гроші, документи з сейфа, офісний комп'ютер і разом з пастором та його дружиною відвезли в штаб бойовиків, що базується в будівлі неподалік від Дружківської міської ради», – повідомив церковнослужитель.

13 серпня 2014 року о 22.00 бойовики відібрали будівлю Української Християнської Євангельської Церкви (УХЄЦ) «Слово життя» у Донецьку, про це повідомив пастор церкви Леонід Падун на офіційній сторінці церкви. «Немає слів, щоб

¹⁷⁹ Информация отдела Луганского городского совета по вопросам охраны культурного наследия [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://gorod.lugansk.ua/pages/index/drugisporg/otkulnasl/info.html>.

¹⁸⁰ Памятники Луганска как они есть. Результаты общественной инвентаризации объектов культурного наследия города: каталог/Бритюк А. А. и др. – Луганск, 2013. – 115 с.

¹⁸¹ На улице Карла Маркса сгорел офис газовой компании Куб-Газ [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://tribun.com.ua/21333>.

¹⁸² Вооруженные люди в Горловке разгромили офис церкви «Новое поколение» [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://ngnews.org/vooruzhennyye-lyudi-v-gorlovke-razgromili-ofis-tserkvi-novoe-pokolenie/>.

висловити біль і смуток! Більше двадцяти років ми вкладали свої серця, свої фінанси в будівлю церкви і тепер нас позбавили можливості збиратися для молитви і служіння Богу. З боєм у серці я повідомляю вам, що у цю неділю двері нашої церкви вперше не відкриваються для людей, що прагнуть Бога»¹⁸³.

За інформацією протестантського пастора Сергія Косяка, у вересні 2014 року бойовики відібрали будівлю Церкви «Слово життя» у Ровеньках, а служіння розігнали.

У Донецьку 12 листопада 2014 року озброєні люди захопили протестантський храм «Церкви Христа Спасителя» і відібрали автомобіль у одного із служителів – батька 10 дітей. Як повідомив Володимир Франчук Греху.Нет, служіння розігнали і заборонили збиратися: «Ці озброєні люди захопили будівлю, віддали ключі від усіх замків, вигнали віруючих, які були всередині будівлі на вулицю і категорично заборонили проводити будь-які богослужіння в церковному будинку. Вони буквально сказали, що якщо віруючі зберуться знову – то всі вони будуть розстріляні»¹⁸⁴.

18 листопада 2015 року Андрій Бондаренко на своїй сторінці у Facebook повідомив про те, що захоплену раніше будівлю церкви у Красному Лучі залишили козаки, які там мешкали. Як написав Андрій, у командатурі йому не пояснили причин повернення будівлі, а враження після приїзду до неї були відповідними: «...Враження було дуже гнітючим: повністю розграбована вся підсилююча апаратура і частина музичної,

стільці, всі меблі. Частина нашої великої бібліотеки знищена, а у дворі, на багатті з Нових Завітів, козаки готували собі обід ... Вивезли більшу частину дверей і кілька вікон. Розграбовано кухонне обладнання, посуд та ін. Повністю знищена система опалення, включаючи величезний опалювальний котел. Знищена система водопостачання, а з туалетів вкрадені унітази (!) і рукомийники. Пошкоджено стелі, підлоги, стіни, вирвані розетки і вимикачі, викручені лампочки». Наразі люди займаються відновленням церкви»¹⁸⁵.

Фото: Facebook/ AndreiBondarenko

¹⁸³ Представники ДНР забрали будівлю церкви «Слово життя» в Донецьку [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://wolu.org/ua/church-life/predstaviteli-dnr-zabrali-zdanie-tserkvi-slovo-zhizni-v-donetske.html>.

¹⁸⁴ «Вооруженные российские диверсанты захватили очередное здание церкви в Донецке» — Владимир Франчук [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.grehu.net/news/kriminal/20704>.

¹⁸⁵ На Луганщині «козачки» розграбували церкву і спалили Біблію, готуючи обід [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ato/na-luganschini-kozachki-rozgrabovali-cerkvu-i-spalili-bibliyi-gotuyuchi-obid-537093.html>.

4. РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГОВОГО ВІЗИТУ УКРАЇНСЬКОЇ ІГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ З ПРАВ ЛЮДИНИ «ЗАХИСТ ІКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ»

Мета візиту: огляд та документування стану археологічних та архітектурних пам'яток, а також закладів культури, які знаходяться на території Луганської області, де велись або ведуться військові дії. Уточнення їх місцезнаходження. З'ясування обставин їх пошкодження. Документування свідчень музейних працівників щодо фактів обстрілів музеїв м. Луганськ.

Місце проведення: Новоайдарський, Попаснянський, Станично-Луганський райони Луганської області.

Дата проведення: 5–12 квітня 2016 року

Учасники дослідження та їх кваліфікація: розробку методологічного інструментарію дослідження, збирання інформації, обробку та узагальнення результатів здійснювала група експертів у цій сфері. Зокрема, фахівці, які мають наукові ступені у галузі історичних та юридичних наук; фахові працівники музейної сфери; представники громадських організацій, які мають необхідні знання та досвід з методик фіксації свідчень потерпілих, встановлення психологічного контакту та основ інформаційної безпеки.

Об'єкти та методи дослідження:

Основним завданням моніторингової місії було встановлення факту наявності або відсутності ознак руйнацій на об'єктах культурної спадщини, насамперед археологічних.

Для виконання поставленої задачі за спеціально розробленою методикою (додаток А) був здійснений огляд археологічних об'єктів (поселень, стоянок та курганів), розташованих на територіях, прилеглих до зони ведення військових дій, а саме в: Станично-Луганському, Попаснянському та Ново-айдарському районах, а також в межах Сіверодонецької та Лисичанської міськрад. Значну увагу було приділено об'єктам, які включені до Держреєстру пам'яток археології місцевого значення. Окрім цього, обстеженню підлягали також і щойно виявлені археологічні об'єкти, які ще не увійшли до Держреєстру але свідчення про які містяться в численних наукових публікаціях, в тому числі й закордонних. Під час моніторингу здійснювалися: фотофіксація об'єктів та пошкоджень, які утворилися внаслідок вибухів або облаштування оборонних конструкцій, записи у польовий щоденник, фіксація об'єктів за допомогою GPS-навігатора та збори доказових матеріалів.

За спеціально розробленою методикою (додаток Б) дослідники проводили опитування співробітників об'єктів культури щодо стану захисту культурних цінностей у зоні збройного конфлікту на сході України. Також проводилося усне опитування населення про відомі їм факти пошкоджень археологічних об'єктів. Участь осіб у опитуванні була добровільною. Всі опитані були поінформовані про цілі та завдання опитування, конфіденційність наданої інформації та їх персональних даних.

Особиста подяка учаснику моніторингової групи Сергію Теліженко - науковому співробітнику відділу археології Криму Інституту Археології НАН України.

Стан захисту культурних цінностей у Новоайдарському, Попаснянському, Станично-Луганському районах Луганської області

Під час моніторингового візиту було досліджено 38 об'єктів культури, у тому числі 30 археологічних пам'яток, 4 архітектурні пам'ятки та 4 заклади культури (табл. 2).

Дані щодо кількості культурних об'єктів, досліджених під час моніторингового візиту «Захист культурних цінностей під час збройного конфлікту»

Досліджено культурних об'єктів, усього		38
з них	Археологічних пам'яток	30
	Архітектурних пам'яток	4
	Культурних закладів	4
Пошкоджено культурних об'єктів, усього		27
	у т. ч. внаслідок бойових дій	9
	з них внаслідок обстрілів	5
	з них внаслідок використання у військових цілях	4

Встановлено, що 27 (або 71%) з них були пошкоджені, у тому числі кожен третій – внаслідок бойових дій. При цьому пошкодження були спричинені внаслідок обстрілів 5 об'єктам, через використання у військових цілях – 4 об'єктам.

На основі отриманих результатів експерти, які брали участь у дослідженні дійшли висновку про можливість поділу всіх вивчених об'єктів на дві умовні групи:

- група А – об'єкти, розташовані в зоні, де військові дії вже не ведуться;
- група Б – об'єкти, розташовані в зоні ведення активних військових дій.

Група А – об'єкти, розташовані в зоні, де військові дії зараз вже не ведуться

До цієї групи можна віднести поселення, стоянки та поховальні об'єкти (кургани), які розташовані в зоні, де раніше військові дії велися, але зараз це мирна територія. Залежно від ступеню та причин пошкодження культурних об'єктів, які відносяться до цієї групи, можна виокремити такі підгрупи.

Культурні об'єкти, які зовсім не зазнали пошкоджень під час військових дій (підгрупа «а»). До таких слід відносити: поселення по вул. Леніна, 44/46 в смт. Новоайдар (охоронний номер 1036); кургани які знаходяться на вододілах правого берега р. Айдар або стоянки пізнього мезоліту-раннього неоліту поблизу с. Борівське. У той же час окремі об'єкти, як, наприклад, багат шарове поселення Павлоград (щойно виявлений об'єкт на території Сіверодонецької міськради) руйнується внаслідок підмиву берегової лінії, на якій воно розташовано, водами р. Сіверський Донець.

Культурні об'єкти, які в тій чи іншій мірі постраждали в результаті ведення військових дій (підгрупа «б»). До таких слід віднести кургани та поселення на територіях Станично-Луганського, Новоайдарського та Попаснянського районів. Так, на багат шаровому поселенні Капітанове (Новоайдарський район) були знайдені, зафіксовані та зібрані уламки двигуна реактивного снаряду РСЗВ «Град», а на поселенні Занівське-І (Сіверодонецька міськрада) зафіксовано вирву від потрапляння снаряду і зібрано чисельні осколки. Поблизу курганів, розташованих на околицях селищ Тошківка та Врубівка зафіксовано чисельні вирви, іноді завглибшки до 0,8 м та зібраний чисельний доказовий матеріал – осколки від снарядів, уламки реактивних снарядів РСЗВ «Град» тощо.

Культурні об'єкти, які пошкоджені в результаті облаштування вогневих / спостережних пунктів або ескарпів (підгрупа «с»). Так, на курганах, що розташовані на околиці с. Тошківка, ескарпами (спеціальними земельними захисними насипами) зруйнована значна частина вказаних об'єктів, що могло потенційно призвести й до втрати артефактів археологічного характеру та руйнації поховальних споруд. При виїмці ґрунту для побудови ескарпів дуже ймовірною була виїмка культурних артефактів. Невідворотним було пошкодження профілю насипу. Слід звернути також й на кургани, на яких були облаштовані ділянки для стрільбищ.

Культурні об'єкти, які пошкоджені не через ведення військових дій, а внаслідок протиправної поведінки окремих осіб чи то безгосподарності (підгрупа «д»). До цієї підгрупи слід віднести об'єкти (кургани), на яких

зафіксовано грабіжницькі ями або ж сучасні технічні будівлі (Лисичанськ, проспект Леніна, 161; охоронний номер 377). Особливу тривогу викликає той факт, що руйнації піддаються кургани, які включено до Держреєстру пам'яток археології місцевого значення, оскільки на такі пам'ятки поширюються пам'яткоохоронні заходи, згідно яких місцева влада зобов'язана стежити за їх цілісністю та збереженістю. Сюди також слід додати поселення та кургани, які страждають внаслідок інтенсивного розорювання.

Група В – об'єкти, розташовані в зоні ведення активних військових дій

Дані про пам'ятки цієї групи отримані здебільшого в результаті опитувань місцевого населення та військових. У Станично-Луганському районі на обліку в Держреєстрі зареєстровано багаточисельне поселення епохи неоліту-бронзи «Кибикинський колодязь» (Кибикинське поселення; охоронний номер 4296), відкрите ще у 30-х роках ХХ ст. С. М. Локтюшевим. Наразі це та ряд інших поселень знаходяться в так званій «сірій зоні», яка частково замінована. Зокрема, поселення-фортеця XVII–XVIII ст. Петрово-Донецьке (охоронний номер 4506), розташоване на лівому березі р. Сіверський Донець, який відкритий для обстрілів з правого берега (що знаходиться під контролем проросійських терористичних угруповань). Замінованою, за словами місцевих мешканців, є також і територія так званого Трьохізбенського поселення, яке також відноситься до XVII–XVIII ст. Перевірити достовірність подібної інформації наразі неможливо.

Під час проведення роботи моніторинговою групою встановлено, що наведена в Державному реєстрі пам'яток археології місцевого значення інформація не завжди відповідає дійсності. По-перше, не зовсім точно вказано географічні прив'язки об'єктів, або ж вони мають досить умовні координати. Наприклад, поселення доби бронзи Капітанове (охоронний номер 1060) згідно опису розташоване «за 160 м. півн.зах. сільської бензоколонки». На даний момент сільська бензоколонка в даному населеному пункті відсутня і встановлення місця розташування поселення було здійснено з великими труднощами. Крім того, враховуючи те, що з часів внесення деяких археологічних об'єктів до Держреєстру пройшло понад 20–30 років, деякі пам'ятки були знищено в результаті сільськогосподарських або будівельних робіт.

Поховальні об'єкти (кургани та курганні групи)

В результаті огляду курганів у Станично-Луганському та Попаснянському районах Луганської області було виявлено їх численні пошкодження, у тому числі й воєнного характеру. Принаймні три групи курганів, судячи із залишених ящиків

від боєприпасів, ростових мішеней та окопів, використовувались у воєнних цілях і постраждали від збройного конфлікту.

Ще в безпосередній близькості від двох курганних груп знайдено численні воронки від снарядів ПЗРК «Град» (на околицях селищ Тошківка та Врубівка). Разом з тим, ні біля згаданих груп курганів, ні біля інших оглянутих курганів, не було розміщено розпізнавальних знаків, чи яких-небудь інших позначень, які б давали можливість учасникам збройного конфлікту встановити культурно-наукове значення

Ящики від патронів на кургані, які використовувались як мішені у імпровізованому тирі

об'єктів. Більш того, в державному реєстрі культурної спадщини не зазначено GPS координат курганів, курганних груп, поселень та стоянок. Навіть при бажанні державних збройних формувань уникати використання в воєнних цілях територій зі значною концентрацією об'єктів археологічної спадщини, їм було б важко орієнтуватися на вміщені сьогодні в паспорти культурних об'єктів описи їх розташування, що дуже часто не відповідають дійсності.

Окопи у тілі кургану, які використовувались у якості спостережного пункту

Фрагменти боеприпасів,
якими була обстріляна
територія розташування курганів

Воронка від снаряду поблизу курганної групи

Древні поселення та стоянки

З оглянутих древніх поселень та стоянок, які є об'єктами національної археологічної культурної спадщини, два поселення, а саме – багатощарове поселення «Занівське 1» та багатощарове поселення «Капітанове», постраждали від одиночного попадання снаряду, випущеного, ймовірно, з артилерійської установки чи міномета (Занівське 1) та від попадання снаряду / снарядів, два фрагменти якого / яких було знайдено на поселенні (Капітанове). Окрім того встановлено, що неподалік Павлоградського поселення розташована військова частина, знаходження якої на близькій відстані від археологічної пам'ятки може негативно вплинути на її схоронність. Як і у випадку з курганами, поряд зі стоянками та поселеннями

(як тими, що постраждали внаслідок збройного конфлікту, так і тими, що не постраждали) не знайдено жодного вказівного чи розпізнавального знаку, який би дозволив членам збройних формувань ідентифікувати вказані об'єкти як культурні цінності.

Центральний вхід краєзнавчого музею в смт. Станиця Луганська

Другий поверх краєзнавчого

Музеї

За результатами огляду стану Краєзнавчого музею в смт. Станиця Луганська та опитування його персоналу було встановлено, що музей постраждав від прямого влучання снаряду під час обстрілу населеного пункту (підтвердженням чого є свідчення персоналу музею та фотографії пошкоджень. Крім того, персонал музею під час інтерв'ювання вказав на розкрадання фондів музею (було викрадено близько 100 культурних об'єктів). Окрім музею постраждали й інші цивільні об'єкти. Музей не був позначений розпізнавальними знаками у відповідності з Гаазькою конвенцією 1954 року, хоча на ньому була розміщена табличка, що засвідчувала призначення будівлі для концентрації культурних цінностей.

У м. Лисичанськ були опитані внутрішньо-переміщені особи, колишні працівники Луганського обласного краєзнавчого музею. Вони розповіли, що музей, так само як і розташовані неподалік інші цивільні об'єкти, постраждав від обстрілів. Пряме влучання снаряду по музею спровокувало, зокрема, значне пошкодження одного з залів музею. Витік води пошкодив зразки образотворчого мистецтва, що зберігалися в музеї. Крім того, як мінімум двічі музей був пограбований, з нього було вивезено невідому кількість об'єктів, що перебували там на зберіганні чи в експозиціях. Встановити перелік вивезених об'єктів майже неможливо, адже особа, відповідальна за ведення фондового реєстру, загинула під час обстрілів, а самі реєстри існують лише на місцях і лише в неелектронній версії. Музей не був позначений розпізнавальними знаками у відповідності з Гаазькою конвенцією 1954 року, хоча на ньому була розміщена табличка, що засвідчувала призначення будівлі для концентрації культурних цінностей.

В випадку Луганського обласного краєзнавчого музею, Міністерство культури України намагалося організувати евакуацію найбільш цінних об'єктів культури. Проте, на місцевому рівні було прийнято рішення про залишення колекцій на місці та перенесення їх до фондів музею з виставкових залів. Міністерством культури чи будь-яким іншим органом державної чи місцевої влади України не було надано жодних ресурсів для проведення евакуації (необхідних пакувальних матеріалів для експонатів, спеціально позначеного транспорту для транспортування). Необхідно додатково відмітити, що в останні десятиліття такий механізм захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту як транспортування майже не використовується.

Пам'ятники

Під час попередніх моніторингових візитів (**25–29 січня 2016 року, м. Краматорськ Донецької області**) з приводу руйнування культурних цінностей опитані мешканці м. Дружківка Донецької області повідомили, що члени незаконних збройних формувань спалювали та зруйнували пам'ятник правозахиснику *Олексі Тихому*, який стояв у дворі школи с. Олексієво-Дружківка. Також було викрадено танк *T-34 з пам'ятника визволителям м. Дружківка від німецько-фашистських загарбників*. У художньо-історичному музеї м. Дружківка було зіпсовано пам'ятну табличку на честь *Олекси Тихого*.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Україна повинна в найкоротші строки після отримання інформації про переміщення культурних цінностей із тимчасово неконтрольованих нею територій реагувати на таке переміщення відповідним проханням про взяття культурних об'єктів під охорону. Інформація про уже відомі порушення повинна спрямовуватися до ЮНЕСКО та РФ з вимогою їх припинити та компенсувати вартість незворотних втрат. Ця функція, виходячи з її специфіки, повинна покладатися на Міністерство культури України (моніторинг відповідно до реєстрів Музейного фонду України та інформування МЗС) та безпосередньо МЗС (в частині донесення інформація до міжнародних організацій та міжнародних партнерів України).

2. Практично неперспективним, проте таким, що цілком ймовірно матиме політичне значення, може бути винесення питання про повернення в Україну культурних цінностей та вжиття державами світу заходів щодо недопущення ввезення незаконно вивезених з України об'єктів культури на розгляд Ради Безпеки ООН. Подібне мало місце у ситуаціях із культурними цінностями походженням з Кувейту, Іраку та Сирії.

3. Необхідно задіювати інструменти Конвенції ЮНЕСКО 1970 року, адже зобов'язання за Конвенцією щодо повернення незаконно вивезених культурних цінностей виникає у держави-місця знаходження культурних цінностей (у даному випадку – РФ) у разі отримання запиту від держави-походження культурних цінностей (Україна).

Форумами для розгляду питань щодо повернення культурних цінностей можуть стати Міжурядовий комітет по сприянню поверненню культурних цінностей країнам їх походження чи їх реституції в випадку незаконного присвоєння та ЄСПЛ.

4. Російська Федерація зобов'язана допускати представників від України для участі в спільному управлінні охоронними заходами щодо культурних цінностей. Україні необхідно спрямовувати відповідні запити до РФ з ціллю отримання принаймні відмов в доступі до культурних цінностей. Це ілюструватиме добру волю України та небажання слідувати міжнародно-правовим вимогам зі сторони Росії, що знадобиться Україні при висвітленні питання в ЮНЕСКО та інших міжнародних організаціях, що займаються захистом культурних цінностей.

Завданням Української держави є інформування та доведення до відома світової спільноти порушення РФ регулювання ЮНЕСКО щодо заборони проведення археологічних розкопок на окупованій території.

5. Зобов'язання з охорони культурних цінностей у неміжнародних збройних конфліктах, тобто активних дій із захисту цінностей, виникають тільки в тому випадку, якщо сторонам вдалося домовитися про поширення відповідних положень Конвенції 1954 року на неміжнародний конфлікт. В даний момент подібної домовленості не існує. Україна могла би виступити ініціатором таких переговорів та зв'язати незаконні збройні формування зобов'язанням про невикористання культурних об'єктів у військових цілях.

6. Основною причиною порушень цілісності культурних цінностей на територіях, де мав місце збройний конфлікт, окрім традиційних небезпек, пов'язаних з незнанням чи небажанням виконувати збройними формуваннями норм МГП щодо захисту цінностей культури, можливо вважати відсутність видимого позначення культурних об'єктів спеціальними розпізнавальними знаками. Жоден з оглянутих об'єктів не був спеціальним чином позначений.

Як зазначається в коментарях до Гаазької конвенції 1954 року та підтверджується практикою держав, позначення розпізнавальними знаками повинно відбуватися до початку збройного конфлікту. Таке позначення не повинно розглядатися як одна із функцій лише збройних сил. Позначення повинно здійснюватися цивільною владою в будь-який зручний час. Разом з тим, при виявленні непозначених об'єктів, збройні сили, виходячи з духу Конвенції 1954 року, повинні також приймати участь в позначенні культурних об'єктів розпізнавальними знаками.

7. За результатами контактів представників експертної групи з представниками місцевих органів

влади зроблено висновок про їх пасивність та нерозуміння важливості позначення культурних цінностей для забезпечення останніх від небезпек збройного конфлікту. Разом з тим, законами України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини» на місцеві органи влади покладено значні обов'язки щодо вжиття заходів захисту культурних цінностей. Ймовірно, така пасивність місцевої влади пояснюється переважно її непоінформованістю та відсутністю чітких інструкцій щодо того, яким чином та в якому порядку позначати культурні цінності, забезпечувати їх захист. Розроблення чітких та послідовних інструкцій щодо такого позначення та захисту культурних цінностей, вважаємо, значною мірою допомогло б збереженню об'єктів культури.

8. Щодо позначення культурних цінностей збройними силами, то додатково варто відмітити, що у Керівництві по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, як зазначалося у нашому дослідженні, міститься згадка не про один, а про три види знаків для культурних об'єктів. Це ускладнює орієнтацію військовослужбовців в тому, який знак вони повинні насправді використовувати для позначення (в тому випадку, якщо таке позначення не було здійснено раніше) чи орієнтації в тому, що є культурними цінностями.

9. Рекомендується прийняти спеціальний закон щодо визначення: переліку об'єктів культурного надбання або зберігання культурних цінностей, які повинні перебувати під спеціальним захистом; особливого відмітного знаку; органів державної влади, які мають забезпечити підготовку у мирний час захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів; зобов'язання цих органів підготувати спеціальні плани охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів; зобов'язання військових органів щодо розробки планів руху в обхід центрів зосередження культурних цінностей під час збройних конфліктів.

10. Окрім того, для кожного з об'єктів культури, релігії, мистецтва, науки, освіти або благодійності рекомендується розробити плани дій (схеми оповіщення, інструкції, плани евакуації тощо) із цивільного захисту та захисту на випадок виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із технологічними, терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності під час проведення антитерористичних операцій.

11. Рекомендується розробити проект Закону України про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту культурних цінностей у мирний час та під час збройного конфлікту як міжнародного, так і неміжнародного характеру. При цьому важливо не просто встановити відповідальність за руйнування, розкрадання та інші види посягань на культурні цінності, але й визначити різний ступінь тяжкості таких злочинів залежно від їх важливості для всього людства та їх невідновності, режиму їх охорони.

12. На нашу думку, позитивно відобразилося б на захисті культурних цінностей долучення України до Другого протоколу до Гаазької конвенції 1999 року та залучення міжнародної неурядової організації «Блакитний щит» до захисту культурних цінностей. Варто також зазначити, що залучення організації «Блакитний щит» до захисту культурних цінностей в окремих районах Донецької та Луганської областей можливе і до приєднання до Другого протоколу 1999 року, як це неодноразово мало місце в збройних конфліктах останнього десятиліття.

13. Можливого поліпшенню схоронності культурних цінностей сприяло б і оновлення паспортизації культурних цінностей з зазначенням GPS-координат та внесення культурних цінностей до електронних баз даних. Створення дзеркальних електронних копій реєстрів культурних цінностей українських музеїв, в свою чергу, дозволило б відслідковувати та знаходити викрадені в музеях культурні цінності.

БЛАНК ВИВЧЕННЯ

релігійних, благодійних, культурних, освітніх, художніх і наукових установ та історичних пам'яток, що постраждали внаслідок воєнного конфлікту на сході України

1. Найменування _____
2. Розташування _____
3. **Тип і вид об'єкта:** а) релігійна установа; б) благодійна організація; в) установа культури; г) освітня установа; д) художня установа; е) наукова установа; ж) антропологічна пам'ятка; з) археологічна пам'ятка; і) естетична пам'ятка, к) етнографічна пам'ятка, л) історична пам'ятка, м) пам'ятка мистецтва, н) пам'ятка науки; о) художня пам'ятка; п) _____
4. **Ступінь охоронюваності об'єкта державою:** а) занесений до переліку пам'яток культурної спадщини національного значення; б) занесений до переліку пам'яток культурної спадщини місцевого значення; в) _____
5. **Дата утворення** _____
6. **Первісне призначення** _____
7. **Характер використання до початку збройного конфлікту** _____
8. **Характер використання під час збройного конфлікту** _____
9. **Ким саме використовувався під час воєнного конфлікту:** а) Збройними Силами України; б) Національною гвардією України; в) добровольчими батальйонами України; г) Збройними Силами РФ; д) українськими незаконними збройними формуваннями; е) російськими незаконними збройними формуваннями; ж) _____
10. **Ступінь схоронності до початку воєнного конфлікту** _____
11. **У якій власності перебуває:** а) державна; б) комунальна; в) приватна; г) _____
12. **Стислий опис об'єкта** (загальний та деталізація щодо пошкоджень внаслідок воєнних дій)
_____
_____
_____
13. **Фото загального вигляду** _____
14. **Фото пошкоджень** _____
15. **План із зазначенням місць пошкоджень та прив'язкою номерів фотографій**
16. **Коли були завдані пошкодження** _____
17. **Внаслідок чого були завдані пошкодження:** а) умисних нападів; б) випадкова шкода внаслідок нападів на розташовані недалеко військові об'єкти; в) використання сторонами конфлікту у неналежних цілях; г) умисного знищення; д) умисного пошкодження; е) крадіжки; ж) грабежу;

з) незаконного привласнення; і) актів вандалізму; к) несанкціонованих археологічних розкопок, здійснених воюючими сторонами; л) _____

18. **Ким саме були завдані пошкодження:** а) Збройними Силами України; б) Національною гвардією України; в) добровольчими батальйонами України; г) Збройними Силами РФ; д) українськими незаконними збройними формуваннями; е) російськими незаконними збройними формуваннями; ж) _____

19. **Яким чином сторони збройного конфлікту могли ідентифікувати об'єкт як такий, що не є військовим та потребує особливого піклування, щоб уникнути спричинення йому шкоди:** а) маркований міжнародним розпізнавальним знаком «захист культурних цінностей»; б) має специфічну архітектуру (тип будівлі має відмітні архітектурні ознаки), які свідчать про це; в) на об'єкті є великий напис відповідного змісту (бібліотека, музей тощо); г) _____

АНКЕТА

опитування співробітників релігійних, благодійних, культурних, освітніх, художніх і наукових установ та історичних пам'яток щодо стану захисту культурних цінностей у зоні збройного конфлікту на сході України

1. Назва Вашої установи _____
2. Місце знаходження Вашої установи (область, населений пункт) _____

---

3. Вид діяльності Вашої установи: а) релігійна; б) благодійна; в) культурна; г) освітня; д) художня; е) наукова; ж) історична
4. Якщо Ви представляєте культурну, історичну пам'ятку, оцініть її тип: а) входить до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО; б) пам'ятка культурної спадщини, занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України; в) історичне населене місце, занесене до Списку історичних населених місць України; г) об'єкт культурної спадщини національного значення; д) об'єкт культурної спадщини місцевого значення; е) щойно виявлений об'єкт культурної спадщини, внесений до Переліку об'єктів культурної спадщини; ж) Ваш варіант

---

5. Культурна цінність, яку Ви представляєте, є: а) нерухомою; б) рухомою; в) будівля є нерухомою, але предмети культури, які в ній охороняються, є рухомими; г) _____

---

6. Який період часу Ваша установа перебувала у зоні бойових дій: з _____ до _____
7. Чи знаходилась Ваша установа у безпосередній близькості до воєнних об'єктів, театру воєнних дій: а) ні; б) так
8. Якщо культурні цінності є рухомими, то чи були вони евакуйовані (вивезені в укриття): а) так; б) ні
9. Чи був на Вашому об'єкті складений план евакуації культурних цінностей у воєнний час: а) так; б) ні
10. Якщо так, то чи скористались Ви ним: а) так; б) ні; в) _____
11. Чи використовувалась під час збройного конфлікту Ваша будівля (установа) для військових цілей: а) ні; б) так (як казарма для військових, військові склади, вогньові точки тощо)
12. Якщо так, то ким саме: а) Збройними Силами України; б) Національною гвардією України; в) добровольчими батальйонами України; г) Збройними Силами РФ; д) українськими незаконними збройними формуваннями; е) російськими незаконними збройними формуваннями; ж) _____

---

13. Як Ви вважаєте, чому саме для таких цілей була обрана Ваша установа _____

---

14. Чи достовірно знали (могли та повинні були знати) військові про те, що будівля Вашої установи використовується для цілей релігії, мистецтва, науки, освіти, благодійності або є історичною пам'яткою: а) так; б) скоріше так, аніж ні; в), скоріше ні, аніж так; г) ні

15. **Якщо так, то за допомогою яких зовнішніх ознак ваш об'єкт сторонами збройного конфлікту міг бути ідентифікований як культурна цінність:** а) наш об'єкт маркований міжнародним розпізнавальним знаком «захист культурних цінностей»; б) наш об'єкт має специфічну архітектуру (тип будівлі має відмітні архітектурні ознаки), які свідчать про це; в) на об'єкті є великий напис відповідного змісту (бібліотека, музей тощо); г) _____

16. **Чи піддавалась установа (культурні цінності під час евакуації) умисним нападам:** а) ні; б) так

17. **Якщо так, то з чиєї сторони:** а) ЗСУ; б) Нацгвардії України; в) добровольчих батальйонів України (_____); г) ЗС РФ; д) українських незаконних збройних формувань (_____); е) російських незаконних збройних формувань (_____)

18. **Чи була завдана Вашому об'єкту культури випадкова шкода** (наприклад, внаслідок прямих нападів на військові об'єкти побічно було заподіяно шкоду Вашій установі): а) так; б) ні

19. **Якщо на п.п. 16 та 18 відповіді «так», то уточніть, яка саме шкода була заподіяна**

_____

20. **Якщо культурна цінність, яку Ви представляєте, має велике значення для культурної спадщини народу (має право на відповідний захист), то чи використовувалась вона у неналежних цілях, які могли призвести до руйнування чи пошкодження цінностей або з метою прикриття військових операцій:** а) ні; б) так

21. **Якщо так, то ким саме, у чому полягало використання у неналежних цілях та яка шкода була спричинена** _____

22. **Чи мало місце не продиктоване нагальною військовою необхідністю захоплення Вашої установи, пам'ятки, витворів мистецтв, наукових творів:** а) ні; б) так (ким, коли, у чому саме полягало, яка шкода була спричинена) _____

23. **Чи мало місце не продиктоване нагальною військовою необхідністю умисне знищення Вашої установи, пам'ятки, витворів мистецтв, наукових творів, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу:** а) ні; б) так (ким, коли, у чому саме полягало, яка шкода була спричинена) _____

24. **Чи мало місце не продиктоване нагальною військовою необхідністю умисне пошкодження Вашої установи, пам'ятки, витворів мистецтв, наукових творів, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу:** а) ні; б) так (ким, коли, у чому саме полягало, яка шкода була спричинена) _____

25. **Чи мали місце крадіжки з Вашої установи цінностей, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу:** а) ні; б) так (ким, коли, у чому саме полягало, яка шкода була спричинена) _____

26. **Чи мали місце грабежі з Вашої установи цінностей, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу:** а) ні; б) так (ким, коли, у чому саме полягало, яка шкода була спричинена) _____

27. **Чи мало місце незаконне привласнення з Вашої установи цінностей, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу:** а) ні; б) так (ким, коли, у чому саме полягало, яка шкода була спричинена) _____

---

28. Чи мали місце акти вандалізму щодо цінностей, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу: а) ні; б) так (ким, коли, у чому саме полягало, яка шкода була спричинена) _____

---

29. Чи мали місце на Вашому об'єкті несанкціоновані археологічні розкопки, здійснені воюючими сторонами: а) ні, б) так (ким, коли, у чому саме полягало, яка шкода була спричинена) _____

---

30. Якщо Вам відомі вам факти вчинення вказаних вище протиправних діянь стосовно інших релігійних, благодійних, культурних, освітніх, художніх і наукових установ та історичних пам'яток, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу, будь ласка, розкажіть про це детальніше _____

Дякуємо за співпрацю!

Наукове видання

**О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль,
О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич**

**ЗІ ЩИТОМ ЧИ НА ЩИТІ?:
ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ
НА СХОДІ УКРАЇНИ**

За заг. ред. А. П. Буценка
Комп'ютерна верстка *В. Є. Сломонов*

Формат 60x84 1/8. Ум.-друк. арк 8,37.
Наклад 200 прим. Зам № 360.

Видавнича компанія «КИТ»
04080, м. Київ, вул. Кирилівська, 19-21,
тел.: (044) 482-45-23
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 861 від 20.03.2002 р.